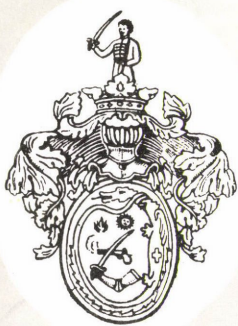

HONISMERETI ÍRÁSOK A HAJDÚSÁGBÓL I.

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK 4.

**HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
1974**

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK

4

HONISMERETI ÍRÁSOK
A HAJDÚSÁGBÓL
I.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY

1974

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK 4

A Városi Tanács (Hajdúböszörmény) és a Hajdúsági Múzeum
honismereti kiadványa

Szerkeszti:

Dr. Bencsik János és Nyakas Miklós

Felelős kiadó:

Dr. Bencsik János

Készült:

a MÉM Fejlesztési Propaganda Iroda Nyomdaüzemében 1975-ben
422-74. — Felelős vezető: Beta Imre

TARTALOM

Előszó	— — — — —	5
Er. Kövér Sándor nyomtatásban megjelent dolgozatainak és újságcikkeinek jegyzéke	— — — — —	8
Karacs Zsigmond: Két XVII. századi oklevél Földesről	— — —	10
Nyakas Miklós: A hajdúváros küldötteinek folyamodványa az országgyűléshez 1792-ben	— — — — —	14
Bencsik János: Hogyan él a polgáriak körében a közösség 1820-as években folytatott antifeudális harca?	— — — — —	18
Enyedi József: Dobó Ferenc kéziratos könyve	— — — — —	20
Bencsik János: Adatok a Tanácsköztársaság hajdúböszörményi történetéhez	— — — — —	24
Gazdag István: „Mi mint parlamenti párt...”	— — — — —	26
Orosz István: Szőlőskerti építmények Hajdúböszörményben 1821-ben	—	27
Bencsik János: Adatok a juhkosár alkalmazására a Hajdúságból	— —	32
Bencsik János: Szalonnával eldugott forrás emléke a Hajdúságból	—	34
Kővér György: Petőfi királyhú ellenfele: Mező Dániel	— — —	36
Bellon Tibor: A képek ereje	— — — — —	39
K. Nagy Ilona: Adatok Veres Péter és Hajdúböszörmény kapcsolatához	— — — — —	41
Kocsis Róza: Ady-emlékek a Hajdúságban	— — — — —	44
Sóvágó Gábor: Madarakról nevezett helyek Hajdúböszörményben	— —	48
Bagdi István: Hajdúböszörmény város mezőgazdaságának sajátos adottsága	— — — — —	53
Bencsik János—Nyakas Miklós: A Zója mezőgazdasági termelőszövetkezet szervezése és az indulás évei	— — — — —	58
Bencsik János: Adatok a városrendezés történetéhez Hajdúböszörményből	— — — — —	61
5 éves a Hajdú Áruház	— — — — —	64
Csiha Antal: Hajdúböszörmény műemlék, műemlékjellegű és más nevezetes épületei	— — — — —	65

ELŐSZÓ

A Hajdúságban kutatva igen erős történeti tudatra bukkanhatunk. Ha a jelenség tartalmát vizsgáljuk, akkor rájövünk, hogy a hajdú-ősök, s tetteik emlegetése e hajdúvárosokban elsősorban jogi érdek volt. Egyébként aligha érdekli e táj emberét jobban a hagyományok őrzése, a múlt megbecsülése, mint szűkebb és tágabb környezetét. Ezért múzeumi gyűjteményt is a felszabadulás előtt (1924) csak Hajdúböszörmény hozott létre, azt követően pedig (1956) Hajdúszoboszló. A hajdúnánási Múzeumi Gyűjtemény a vezetőszervek érdektelensége miatt kallódott el.

Hajdúböszörményben a hagyományok ápolása előbb a nagymultú gimnáziumhoz, 1924-től Halasi Fekete Péter igazgató tevékenysége révén a Polgári Leányiskolához is kapcsolódott. Az alapító, H. Fekete Péter csakis a város társadalmának támogatását élvezve vethette meg a későbbi Hajdúsági Múzeum közgyűjteményének alapjait. Noha az említett két oktatási intézmény olykor értelmetlenül rivalizált e területen, amiért is a „Táj és Népkutatás” hőskorában, az 1930-as években a hagyományt-mentő mozgalom két pólusú, kevésbé eredményes Hajdúböszörményben. Ennek nyilvánvaló hatása az is, hogy helytörténetét csak 1973-ban jelentette meg; hogy ebben a korszakban egyetlen tanulmány sem jelent meg a város néprajzából. A gimnáziumi növendékek eredményesen kapcsolódtak be a „Táj és Népkutatás”-ba, továbbá a Gyulai Pál Önképzőkör programjában e témák is szerepeltek. Megásták a zeleméri Csonkatorony környékét is. Bár ez az akció napjainkban már jobbára romantikus cserkészvállalkozásnak tűnik.

Végére az 1950-es években Janó Ákos múzeumigazgató idején a honismereti mozgalom egységesült a városban. 1951-ben és 1955-ben néprajzi szakkörök 1964-ben múzeumi szakkör, 1969-től honismereti szakkör működött a gimnázium diákjainak közreműködésével a Hajdúsági Múzeumban. Természetesen a diákok ilyen jellegű tevékenysége túlterjedt a város határain, mert az itt tanuló fiatalok a megszerzett ismeretek birtokában, az itt kapott indítékok alapján érdeklődéssel fordultak szülőfalujuk néprajza, népelete, stb. iránt.

Ezek a hagyományok segítették a Hajdúsági Múzeumot abban, hogy egy folyamatosan dolgozó; nemcsak érdeklődő, hanem tudományos tevékenységet is kifejtő Baráti Kört hozhatott létre. Eppen ezért elérkezettnek láttuk az időt arra, hogy a városi (tágabb értelemben hajdúsági) honismereti mozgalomnak fő-

rumot teremtsünk. Eközben természetesen a Hajdúsági Múzeum gyűjtőterületét (az északi hajdúvárosok: Hajdúnánás, Hajdúdorog —, illetve Polgár, Tiszacsege és helyel-közzel Egyek) számításba kell vennünk.

Hajdúböszörmény város Tanácsa most is vállalta a mecénás szerepét, felkarolva így is a honismereti mozgalmat, támogatva azt mind erkölcsileg, mind anyagilag, s ezzel létrehívta a most útjára bocsájtott füzetet, a HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK-et.

A kézbeadott kiadvány tehát a honismeret fóruma, s mint ilyen, első számát Dr. Kövér Sándor, hajdúböszörményi gyermekorvos, helytörténész, múzeumbarát emlékének szenteljük, aki nagyon szerette szülővárosát, érdeklődött múltja és jelene iránt, tudományos kutatásokat folytatott, s kutatásainak eredményeit rendszeresen publikálta.

a Szerkesztők

Kiállításon mutatkozott be Veress Ferenc, a jeles feltaláló, sokoldalú egyéniség. „Veress Ferenc 1908-ban született Hajdúböszörményben. Oláh Ferenc (a direktorium egykori elnöke, 1919) műhelyében géplakatos mesterséget tanult. Ipar-kamarai kitüntetéssel végzett, majd a Debreceni Felső Fémipari Szakiskolában gyarapította szakismereteit. Később, 1950-től a Híradástechnikai Gépgyárban önálló gépszerkesztőként dolgozik, mérnöki beosztásban.

Gyermekkora óta foglalkozik költészettel, s kedvelte a festészetet is. 1974-ben a Hajdúsági Múzeum közreműködésével harmadik verseskötete, „A rászédett ember” is megjelent. Világhírét azonban nagyjelentőségű találmányával, a „forgácsolás-mentes, síkfolytatásos fémdarabolás”, elvének kidolgozásával szerezte. A kiállításon a fémdaraboló szerszámot, amely különösen sok érdeklődőt vonzott, több mint 3 000 ember tekintette meg .

Dr. Kövér Sándor
1896—1973

DR. KÜVÉR SÁNDOR NYOMTATÁSBAN MEGJELENT DOLGOZATAINAK ÉS ÚJSÁGCIKKEINEK JEGYZÉKE

1. Egyszerű eljárással megállapított gümőkóros iskola-fertőzés
Tuberkolózis II. évf. (1934.) 1. sz.
2. Mikor lesz iskolára érett a gyermek?
Élet és Tudomány XX. évf. 1967. 36. sz.
3. A feketehalál Hajdúböszörményben
A Debreceni Léri Múzeum évkönyve 1965. évről Debrecen 1966.
4. A balkezesség és az iskola
Élet és Tudomány XXII. évf. 1967. 35. sz.
5. A serdülésről és a nemi felvilágosításról
Élet és Tudomány Kalendárium 1968
6. Látogatás 50 gyógypedagógiai családnál
Népegészségügy 1970. 5. sz.
7. Kazinczi Sámuel
Múzeumi Kurir Debrecen 1970. 2. sz.
8. Beiskolázás előtti orvosi vizsgálatok értékelése osztályzással
Gyermekegyógyászat 1971. 3. sz.
9. Ady Endre Hajdúböszörményben
Múzeumi Kurir 1971. 7. sz.
10. Adatok Hajdúböszörmény egészségügyének történetéhez
A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. Hajdúböszörmény 1973.
11. Emlékezés Dr. Molnár Istvánra
A Hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium Jubileumi emlékkönyve
1621—1971. Debrecen-Hajdúböszörmény 1973.
12. Régi sírkövek Böszörményben...
Múzeumi Kurir 1973. 11. sz.
13. A hajdúböszörményi utcanevek nagyvárosaink utcajegyzékének tükrében
u. o.
14. Régi házak, régi emberek
A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. (sajtó alatt)
15. A bodai golyva-ügy
Hajdúböszörmény 1933. máj. 13.
16. Egészségvédelem; nemzetvédelem
u. o. 1943. okt. 9.

17. Kis városunk legöregebb embere?
u. o. 1944. ápr. 1.
18. Legenda
Élet és Irodalom 1969. 23. sz.
19. Két kérdés — rossz válasszal
Hajdúböszörményi Hírlap 1969. dec. 13.
20. Az iskolák egészségügye
u. o. 1970. jan. 10.
21. Hová tűnt el egy iskola?
u. o. 1970. febr. 21.
22. Búcsú a régi temetőktől
u. o. 1970. máj. 30.
23. Egy új csecsemőbetegségről (Methaemoglobinaemia)
u. o. 1970. nov. 28.
24. Hozzászólások a város általános rendezési tervéhez
u. o. 1970. dec. 25.
25. Három híres ember Hajdúböszörményben
u. o. 1971. júl. 10.
26. Régi böszörményi családnevek
Részben megjelent HbH 1971. dec. 23.

1974 augusztusában újabb település-monográfia, POLGÁR TÖRTÉNETE hagyta el a nyomdát. Ezzel már az ötödik hajdúváros áldozott történetének feltárására. Eddig Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúdorog, Hajdúnánás városok történetét olvashattuk modern szellemű feldolgozásban.

KÉT XVII. SZÁZADI OKLEVÉL FÖLDESRŐL

Karacs Zsigmond

I. Bethlen Gábor védlevele Török Andrásnak, Szénási Mátyás és társai birtokháborítása ellen

Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris Spectabilibus Magnificis Generosis Egregiis et Nobilibus Comitibus Vicecomitibus et Jugliumnibus Comitatus Bihoriensis medernis... et futuris quoque pro tempore constituens cunctis etiam aliis quorum interes seu intererit praesentium notitiam habituram nobis..... dilectis Salutem et faventes nostrum. Tiorok András mi hívünk és Wáradi porkolabunk aggia ertesünre keoniörgese által jelentvén hogy Hosszu Paly, Pochiay, Feiertho es Monostori Paly neveo Biharvarmegieiben leveo falukban io neky bizonios Porcioi leven, azoknak sok eztendeoteol foghvan bekesseges Urassagaban volna, de nem tudatik mi okbol az megh holt Batthori Gabor praedecessorunk ideieben Zenassy Mattias, Zylassy Janos, Giarmathy István, es Nagy Janos propia..... azokban megh haboritva mostis imszedialnak nylyan valo karara es fogjatkozassara. keoniorge azon minekünk hogy kegyelmetekkel az feliul megh irt porcioit azoknak porcioitol seggregaltatvan kezebe bochia-tatnok.

Nem akarvan azert senkit hiveink kiozzül igassagaba meghfogiatkoztatni, az dologh igy lévén. Haggiuk es paranchiolliuk kegyelmeteknek ez levelünk latvan, az megh mondott Tiorok Andrasnak Jozzagat sequestrallia az felliul megh nevezet personak ioszagitol (si aliquod legitimum imstdimentum obstituít) es bochiassa kezebe igassagaban penigh legitimo iuris ordino oltalmazza is elevel. Secus non factur Praesentibus perlectis Exhibentis restitutus Datum in Civitate nostra Alba Júlia die decima Mensis May AnnoDomini Millesimo Sexcentesimo Decurio Qvinto

Gabriel Bethlen

Pecsét

Caspar Beoleony Secrétarius

A hátoldalán:

N° 20.

Bethlen Gábor parancia lévén tiorok andras mellett.¹

Török András Bethlen Gábor váradi porkolábjának birtokát, — valószínű Báthori Gábor által. — az ugyanazokban a helységekben részirtokokat nyert hajdú-tisztek több alkalommal megháborították. Az irodalomban eddig két község ismert hajdútelepként, — Hosszúpályi, ahol 1613-ban Kovács Péter kapitánysága

alatt állnak az ottani hajdúk,² és Pocsaj ahova 1629-ben I. Rákóczi György telepített a vár védelmére hajdúkat.³ A harmaadik Fejértó felét Gyarmati István hajdúhadnagy kapta 1608-ban.⁴ Monostorpályi eddig nem volt ismert hajdúbirtokként.

Az 1615-ben Bihar vármegye Sárreti járásához⁵ tartozó négy község birtokviszonyainak ismerete az oklevél adatai szerint módosul. Ma Hosszúpályi, Monostorpályi és Pocsaj Hajdú-Bihar megye Derecskei járásában van,⁶ Fejértó egykori területe Hosszúpályihoz tartozik.⁷

A fentebbi négy helység birtokosai 1552-től 1692-ig:

Hosszúpályi. 1552. Perusics Gáspár és Erdőhegyi Imre,⁸ 1613. Kovács Péter és hajdúi,⁹ 1615. Török András és az oklevélben szereplő hajdútisztok egyike. 1621. Ödönfi Zsigmond,¹⁰ míg a török uralom végén 1691-ben a Rákóczi család.¹¹ Hosszúpályi az egyedüli a négy község közül, amely hat magyar jobbággal lakottan érte meg a török uralom végét.¹²

Fejértó. 1552. A váradi püspök és Bartakovics János,¹³ 1608. Gyarmati István kapja Fejértó felét,¹⁴ 1615. Török András, aki mint az oklevélből kiderül régebb óta bírja a négy helységben lévő birtokait. A másik ekkori birtokos Gyarmati István. A többi helységet is valószínű külön birtokolja egy-egy hajdútiszt. 1692. A lakatlan falut a Rákóczi és az Ödönfi családok bíráják,¹⁵ határát Konyár használta,¹⁶ a török uralom után nem települt újra.

Monostorpályi. (Régebben Nyírpályi)¹⁷ Premontrei prépostsága 1551-ben szűnt meg.¹⁸ 1552. A váradi káptalan a birtokos,¹⁹ 1615. Török András és az egyik hajdútiszt. 1692. nem írták össze. Törökhányás és Rákóczitiszta határrészei egykori birtokosai nevét őrzik.²⁰

Pocsaj. 1552. Korlatovics (Korláthi) Péter és a váradi püspök,²¹ 1615. Török András osztozik rajta az egyik hajdútiszttal, 1692. a Rákóczi család a pusztá mezőváros birtokosa.²² 1660-ban pusztult el a Szejdi járáskor.²³

Az oklevélből nem derül ki a birtokháborítók hajdú volta. Az 1608-ból való hajdútisztok hitlevelében együtt szerepelnek,²⁴ ez kétségtelenné teszi hajdúságukat. Szénási Mátyás és Szilasi János Bocskai 1605. évi közös hajdú adománylevelében is együtt szerepel.²⁵

Szénási Mátyás 1608. V. 20-án személyére is kapott nemeslevelet, ebből nem derül ki, hogy utódai voltak-e.²⁶ Szénási 1626-ban még élt.²⁷ Az alább közölt másik oklevél feltételezhetően vonatkozhat az ő családjára is, amely érdekesen világítja meg az utódai életét.

Szilasi János az oklevél kiadásának időpontjában már több mint egy éve halott. 1614. március 4-én kidobták a meggyesi ótemplom tornyából, Báthori Gábor fejedelem meggyilkolásában való részvétele miatt,²⁸ hogy mégis szerepel annak a közös birtokháborítás az oka.

Gyarmathi István és Nagy János hadnagyok, Szénási Mátyás és Szilasi János kapitányokkal együtt fordulnak elő a hajdútisztok hitlevelében. Nagy János, Miskolczi Nagy Jánosként szerepel,²⁹ de a kétszeri közös szereplés valószínűsíti, hogy ugyanarról a személyről van szó. Gyarmathi István hadnagy kétségtelen azonos a fenti oklevélben szereplővel, Báthori Gábor fejértói adománya is megerősíti ezt.³⁰

Török András 1615-ben váradi porkoláb, részbirtokos Hosszúpályi, Fejértó, Monostorpályi és Pocsaj helységekben, királyi adománylevelet kap Boldogfalva községre.³¹ István fiától származó unokája Bálint Szoboszlón kapitány,³² 1637. IV. 25-én I. Rákóczi Györgytől kapott nemeslevelet, amit ugyanaz év VI. 9-én Máramaros vármegye Szigeten tartott közgyűlésén hirdettek ki.³³ Bálint, földesi

Sápi Benedek leányát vette nőül.³⁴ Ez a Sápi Benedek 1606-ban Bocskai fejedelmi tanácsának tagja és résztvesz a szoboszlai lovashajdúk birtok beiktatásán.³⁵ A Török családnak a XVIII–XIX-ik században Debrecenben a Piac utcán is volt háza.³⁶

II. Apafi Mihály menlevele Szénási Mátyás fia számára

Nos Michäel Apafi Dei gratia Princeps Transilvaniae partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes Camus pro memoria per presentes; Hogy az felylyeb el múlt esztendőkbén Debreczeni Városukban lakozó Szénási Mátyás nevű hívünk éretlen elmejű Márton (lehúzza, felette Ferencz) nevű fiat az Váradi Törökök hitegettven el, s bizonyos ideig közöttök is lakván Török vallásra is állot volt ugyan az ő Törökök igenesikből, melly említett Szénási Mátyás hívünk Márton (lehúzza, felette Ferencz) nevű fia nevedéven, mind Testében -s- mind elmejében abbéli cselekedeteit meg szánván, bánván, akarva Keresztenyi Vallásunkra redeálni, s Birodalmunkban vissza jöni. Vevü magának Kegyelmes Assecurationkat hogy abbéli goromba cselekedetiért senkitől bánása nem léssen: Parancsolván Kegyelmissen es igen serio Birodalmunkbeli minden rendbeli híveinknek, az mint hogy műis ennyiszer említett hívünk Márton nevű fiának abbéli gorombaságát condonalljuk, s condonaltuk, es hogy senkitől semmi bántása nem léssen arról assecuraltuk s Assecuráljuk is ez Levelünk által, úgy senki is az ő Szénási Mártonnak Birodalmunkban való jövetelit akadályoztatni, s az ő goromba cselekedetit Szemre hánni, vagy azért sem személyében sem akarmi nevel nevezhető javaiban molestálni meg károsítani ne meresszelle, Tartván mindekben ez kegyelmes Assecurationkal is Levelünkhöz kiki magát. Secus non factur. Praesentibus perlectis Exhibentis restitutus.

Datum in Civitate nostra Alba Júlia Die Vigesima quarta Mensis Novembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo Secundo.

Apafi

pecsét³⁷

Az oklevélben Márton nevét két helyen áthúzták és fölé Ferencet írtak.³⁸ Az előző oklevélben szereplő Szénási Mátyás nem lehet azonos az utóbbi okmányban szereplővel, az egy családhoz való tartozás is legfeljebb csak feltételezhető. Annál is inkább mivel 1628-ban a Debrecenbe költözöttek között szerepel Szénási Mihály Karcagújszállásról.³⁹ A feltalálási hely azonossága és a Török család hajdú kapcsolata elgondolkoztató.

Érdekes az oklevél szépirodalmi kapcsolata. Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon című regényének első fejezetében szerepel egy úgynevezett Szénási magiszter. A kritikai Jókai sorozat jegyzetei szerint költött alak.⁴⁰ Az oklevélben szereplő Szénási vallásváltoztatásai egyeznek a regénybelivel,⁴¹ aki a regényben Proteus Transilvanicusként⁴² is szerepel. Jókai e regénye első kötetének forrása-ként eddig csak Bethlen János: Historia rerum Transilvanicarum⁴³ című műve volt ismert, itt fordul elő Proteus Transilvanicusként egy Csepregi Mihály nevű kalandor, az író a két alakot ötvözte egybe. Jelen oklevelünk ezek szerint Jókai egyik forása. Felvetődik a kérdés, mi módon juthatott Jókai az irathoz? Két feltételezésem van rá: Az egyik; Jókai a 48-as szabadságharc téli hónapjaiban Debrecenben lakott,⁴⁴ a Török családnak pedig a Piac után volt a háza,⁴⁵ akiknek ezek szerint számtalan alkalmuk lehetett az íróval közelebbi kapcsolatba kerülni. A másik verzió; Jókai Erdélybe utaztakor⁴⁶ Földesen megállva⁴⁷ láthatta ezt az oklevelet, mert az iratban szereplő neve, a cselekmény és a kor egyezése a regénybeli névvel, korral és cselekménnyel nem lehet véletlen.

1. Eredeti oklevél Földesen a Török családnál.
2. Szendrey István: Hajdúszabadságlevelek (Debrecen 1971.) 191. old.
3. Dankó Imre: A Körösköz-Bihari hajdúság (Gyula 1959.) 67. old.
4. Szendrey i. m. 86. old.
5. Bihar vármegye 1772-ig négy járásra oszlott. (Borovszky Samu: Bihar vármegye és Nagyvárád Budapest 1901. 544. old.) A négy járás területét leginkább természetes határok választották el, elhatárolásuk a török hódoltság végén is határozott. (Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) Budapest 1943. 18. old.)
6. 1970. évi népszámlálás I. Előzetes adatok (Budapest 1970. 79. old.
7. Mai neve Fehértó. Magyarország helységnévtára 1956. (Budapest 1956.) 211. old.
8. Mezősi I. m. 269. old., Borovszky i. m. 92. old. Nadányi Zoltán: Bihar-vármegye (Budapest 1938.) 488. old.
9. Szendrey i. m. 191. old., Kovács Péter unokája Földesre költözött. V. Ő.: Herpay Gábor: Földes község története (Debrecen 1936.) 181. old. Kempelen Béla: Magyar nemes családok XI. köt. (Budapest 1932.) 426. old.
10. Borovszky i. m. 92. old., Nadányi i. m. 488. old.
11. Mezősi i. m. 192. old.
12. Mezősi i. m. 75. és 269. old.
13. Mezősi i. m. 268. old.
14. Szendrey i. m. 86. old.
15. Mezősi i. m. 73. old.
16. Mezősi i. m. 73. old., Dankó i. m. 45. old.
17. Borovszky i. m. 119. old., Nadányi i. m. 500. old.
18. Nadányi i. m. 500. old.
19. Mezősi i. m. 186. old.
20. Borovszky i. m. 120. old., 1692-ben Monostorpályi is valószínű Rákóczi birtok, mint a másik három helység.
21. Mezősi i. m. 267. old., Borovszky i. m. 135. old.
22. Mezősi i. m. 193. old.
23. Dankó i. m. 67. old.
24. Szendrey i. m. 24. old.
25. Szendrey i. m. 13. old.
26. Szendrey i. m. 292. old.
27. Szendrey i. m. 184. old.
28. Varga Geiza: Hajdúmegye leírása (Debrecen 1882.)
29. Szendrey i. m. 24. old.
30. Szendrey i. m. 86. old.
31. Herpay Gábor: Nemes családok Hajdúvármegyében (Debrecen 1926.) 233. old.
32. A Török család levelei, Földes.: Testimoniales Joannis Török super Praerogativa Nobilitari ab Inclyto Comitatu Zabolcensi Anno 1727. concessa e textra datae., Herpay: Földes... 89. old.
33. A Török család levelei, Földes.
34. A Török család levelei, Földes.: A földesi tanács tanúvallatási jegyzőkönyve a Török család leszármazásáról.
35. Turul 1906. évf. 121. old.: A szoboszlai lovashajdúk címeres nemeslevele 1606-ból.
36. Herpay Gábor: Nemes családok Debrecenben (Debrecen 1925.) 77. old.
37. Eredeti oklevél Földesen a Török családnál.
39. Debreceni Képes Kalendáriom 1910. 108. old. Calamus dr. (Boldizsár Kálmán): Debrecen ősi lakossága.
40. Jókai Mór: Török világ Magyarországon (Budapest 1963.) kritikai kiadás 512. old.
41. Jókai i. m. 20. és 23. old.
42. Jókai i. m. 20. és 512. old. Erdély Proteusza; Proteusz a görög mitológia tengeri istene, aki sok-féleképpen tudta alakját változtatni.
43. Jókai maga adja meg lábjegyzetben ezt a forrását.
44. Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora (Budapest 1960.) kritikai kiadás 152. old.
45. lásd: 36. jegyzet
46. Mikszáth i. m. 192. és 352. old.
47. Arról nincs tudomásom, hogy Jókai Földesen megállt volna, de a lehetősége fennáll, mivel a Királyhágón át Erdélybe – figyelembe véve a múlt század közepi vízrajzi viszonyokat – Földesen át vezetett járható út.

A HAJDÚVÁROSOK KÜLDÖTTEINEK FOLYAMODVÁNYA AZ ORSZÁGGYÜLÉSHEZ 1792-BEN

Nyakas Miklós

Az alábbi közlendő emlékirat részét képezi annak a sokirányú és rendkívül céltudatos folyamatnak, amellyel a Hajdúkerület vezetői a városok kiváltságolt rétegei számára (hajdúnemesek és armálisták) biztosítani akarták a teljes értelemben vett nemesi jogállást; tehát a lokális hajdúnemesi jogok elmélyítését, mindenekelőtt a hajdújogon bírt telkek nemesi birtokká való átalakítását.

Bár Bocskai István privilegiális leveleiben a hajdúvitézeknek kétségtelen nemesi jogokat biztosított, s azok azt a XVII. század nagy részében gyakorolták is (országgyűlésekre is meghívták a városok képviselőit, adót nem fizettek stb.), e század végére azonban alapvető változások következtek be. A török elleni felszabadító háborúk során a bécsi udvar fokozatosan adóval terhelte meg őket, s ez hamarosan rendszeressé vált. A hajdúvárosok kiváltságain így komoly csorba esett, sőt jó ideig a kamarai alávetettség veszélye is fenyegette, s ez már majdnem földesúri fennhatóságot eredményezett volna. Komoly veszélyt jelentett a kerületi önállóságra Szabolcs vármegye törekvése, hiszen fő célkitűzése volt a területére telepedett hajdúvárosok bekebelezése, vármegyei fennhatóság alá vetése.

Ilyen körülmények között természetesen nem beszélhetünk nemesi jogállásról, sőt a hajdúvárosok a XVIII. század túlnyomó részében kénytelenek voltak maradék kiváltságaik megvédése érdekében védekező politikát folytatni, amelyet a hajdúszoboszlói Csanády főkapitányok alatt lényegében sikerrel hajtottak végre.

A fenti fejleményekkel párhuzamosan nagyfontosságú változások mentek végbe a hajdúvárosok belső társadalmi szerkezetében is. A XVIII. század folyamán semmivé lett az eredeti többé-kevésbé homogén társadalmi szerkezet, sőt a század végére komoly belső társadalmi feszültségek jelentkeztek. A problémakör gyökere abban állt, hogy az eredeti hajdúleszármazottak (pontosabban az 1702-es összeírás proprietáriusai) és az armálisták ki akarták szorítani és ki is szorították az eddig közösen használt földekből a beköltözőtteket és a zselléreket. Az eddig közösen bírt határrészeket maguk között osztották fel, ami valamennyi hajdúvárosban zavargásokhoz vezetett. A társadalmi elkülönülés folyamata — amelynek elemzése nem lehet feladat — egészen a polgári átalakulásunkig olyan nehezen áttekinthető problémahalmazt eredményezett, amely a hajdúvárosok belső helyzetét alapvető módon meghatározta. E nagyfontosságú folyamat természetesen kihatott a gondolkodásmódra is. A hajdúnemesek és az armálisták (pontosabban a belső telkek tulajdonosai) nemesi jogaikra hivatkozva állottak szemben a beköltözőttekkel, s céljuk a hajdúfundus valóságos nemesi telekké

való átalakításában rejtett. Tárgyunk szempontjából lényegtelen most az a körülmény, hogy a hajdúnemesek és az armálisták között is éles küzdelem alakult ki a föld, az adózás és a városi szolgáltatások terén.

II. József közigazgatási reformja során a hajdúvárosokat (1786-ban) minden eddiginél nagyobb veszély fenyegette. A Hajdúkerület önállóságát ugyanis megszüntették, s azt Szabolcs vármegyébe olvasztották be. A császár intézkedései azonban nagyban veszélyeztették a magyar rendiség és ezen belül a megyei nemesség pozícióit, s ezért a merész reformkísérletek a társadalmi bázis hiánya s nem utolsósorban a németesítő törekvések miatt elbuktak. A halálos veszedelemből menekült rendiség a maga pozícióit erősíteni szándékozván a visszaállított Hajdúkerület küldötteit is meghívta az 1790-es országgyűlésre. E nagyfontosságú esemény remek alkalomnak kínálkozott arra, hogy a hajdúvárosok sérelmeiket az országgyűlés elé terjeszthessék, s azokra orvoslást nyerjenek. A Hajdúkerület követi utasítása — amely sok szempontból illúziórikusnak mondható kívánságokat tartalmazott — lényegében a csorbítatlan nemesi jogállást szerette volna biztosítani a kerület kiváltságolt rétegei számára. Céljt ugyan nem értek, de e törekvésről később sem mondtak le.

Az 1792-ben kelt beadványban a hajdúvárosok két követe, Jablontzay Petes János és Kováts György már lényegesen mérsékelte a Kerület kívánságát s azt csak egy tárgyra összpontosította; nevezetesen arra, hogy a hajdúvárosok követői a diaetán mindjárt a vármegyék után foglalhassanak helyet. E kívánság az első pillantásra talán jelentéktelennek tűnhet, valójában mégis nagyhorderejű, hiszen azt jelentette, hogy a Hajdúkerület követői ugyanolyan jogokat élvezzenek, mint a vármegyéké. Mindenekelőtt szavazatuk egyenlő súllyal essen latba! Az érvelésük gondolatmenete most is hasonló az 1790-ben hangoztatottakkal: A hajdúfundus jog szerint nemesi jószág, a hajdúkat ugyanolyan kötelezettségek terheik, mint a nemeseket általában; külön kiemelték itt a Péro-féle lázadás leverését. Legfontosabb érvük, hogy „ez az egész maga földét a *'Tekintetes Nemes Vármegyék Státusai Jussaihoz éppen hasonló Jussal Bíró Társaság'*” (értsd: Hajdúkerület) érdemes arra, hogy a vármegyékhez hasonló jogokat élvezhessen. Felemlégetik a hajdúvárosok (valóban nagy) áldozatait, hivatkoznak kiváltságleveleikre. Így idéznek — nem teljes szöveghűséggel — I. Lipót 1695. okt. 30-án kelt okleveléből, amely szerint a hajdúvárosok a nagy anyagi áldozatok mellett (300 000 Ft.) súlyos veszteségeket is szenvedtek, hiszen csak a tatárok 2000 főt hurcoltak el. Mindezek alapján kéri az országgyűlést, hogy a Hajdúkerület mindenben a turmezei nemesség mintájára bíraltassék el.

E folyamodvány nem bizonyult eredménytelennek, hiszen a Hajdúkerület szavazata az 1825-ös országgyűléssel bezárólag éppúgy számított, mint a többi vármegyéé. Az 1830-as országgyűlésen vonta e jogokat kétségbe Gömör vármegye, de 1832—36-ban esetenként még figyelembe vették a városok küldötteit is. A sikert nagymértékben elősegítette az 1790-es országgyűlés végzése a Hajdúkerületről, ezt a beadványhoz a két követ mellékelte is.

Az emlékirat kapcsán érdemesnek látjuk felvetni általában a hajdúkerületi emlékiratok kérdését is. E problémakör, amely külön tanulmányt érdemelne, azért is rendkívül izgalmas, mert a legjelentősebb ilyen alkotások szoros összefüggésben állanak egymással. Az 1790-es, az 1792-es, az Origo et Status..., a Kováts Sámuel-féle és a Sillye Gábor Szózata tulajdonképpen a Hajdúkerület jogának elmélyítése céljából jött létre, ugyanazokat az érveket és ugyanazokat

a dokumentumokat használják, illetve az újabb emlékiratok gyakran szó szerint segítségül hívják a régebbi alkotásokat. Most csupán egyetlen példát említenék: Sillye Gábor Szózata az Origo-ban közölt összeállítást a Hajdúkerület által viselt terhekről és katonaaállításról szó szerint veszi át.

A fentiek után nem csodálkozhatunk azon sem, ha a hajdúsággal foglalkozó első tulajdonképpeni történeti műben (Sillye Gábor tanulmánya) a régi hajdúkerületi emlékiratokat látjuk kísértetni, hiszen Sillye tanulmányának gerincét és főleg szellemét e jogászai módon megszerkesztett alkotások adták.

A közlendő emlékirat forrása: Országos Széchényi Könyvtár: Fol. Hung. 761.

Megjegyzendő, hogy a kézirat a rajta lévő pecsét bizonyága szerint Horvát István könyvtárából került a fenti helyére.

Nemes Hajdú Városok Kerülete Követeinek az eránt alázatosson elől adott okaik mellyekre nézve a' Felséges Hazának a' végre esedezének, hogy az Ország Gyűlésénn a' Tekintetes Vármegyék követei után vehessenek Ülést

Először A közelebb múlt Ország Gyűlésén Küldöttjeik által ki adott Nyomtatványban, ezen Nemes Kerület közönségessé tette, minémű Nagy Érdemeikre nézve nyertek a Hajdú Vitézek az akkori Fejedelemtől mind Nemesi Szabadságot, mind Nemesi Birtokokat, a' hozzá ragasztott Királyi Jussal egyetemben, egyszersmind pedig azokban, a' Haza Törvényei által parantsolt módon Hét ízben minden ellenkezés nélkül bé is helyeztettettek (*Collatio Bonorum cum Jure Regio et Pura Statutio*)

Másodszor Hogy attól fogva is mind ez ideig, azoknak Maradéki Eleiknek dicséretes példájokat követvén, minden elő fordult alkalmatosságokban a' Királyért a' Hazáért, Véreket, életeket és az utolsó Fillerig taláthatató Tehettségeket az ezekről Tanúbizonságot tévő Levelek szerint fel áldozták a' Nemesi szabadságot a' Nemesi Jussokhoz kötött köteleességek szerint különössön oltalmazták, meg bizonyítván ezt nevezetesen akkor is, a' midőn a Péro, és Törő támadása le tsendesítésében, a' Támadás egyik Vezérjét el fogván, kiváltképpen való eszközök voltak.

Harmadszor Hogy Nemesi Birtokaiban, az azután következett Felséges Fejedelmek által Kegymessen meg erősítettek, és mind e' mai napig meg hagyattak, sőt állandóságáról, mind a' Királyi Diplomák, mind a' Haza Törvényei által bátorságosokká tétettek.

Negyedszer Hogy a' mi Hajdú Vitéz Eleink nem valami jött ment emberek voltak, hanem a' kik az előtt is a' Haza mellett hűséges Vitézi Szolgálatokat tettek, a' mellynek ez a Tanúbizonsága; hogy meg Nemesítésekről és nékik ajándékoztatott örökségekről ki adott Fejedelmi Bizonság-tévő Levelekben világos Szókkal ki vagyon fejezve, hogy a' mennyiben közöttök találatná-nak olyanok, a' kik még eddig Nemesi Szabadsággal nem bírtak, azok is ezután a' valóságos Haza Nemessei közzé számláltassanak, a' kik pedég már addig is azoknak számok között voltak, ezen Nemesi szabadságról Bizonságot-tévő Fejedelmi Levél, azoknak kéttzeresen is Érdemlett Nemesi szabadságoknak ajándékoztatásában vétetessék a' minthogy Eleink Maradékainak nagy része mai napig is illy kéttzeresen lett meg Nemesítettéssel dicsekedhetik.

Otödször Hogy hajdanában is, a' mint szóról szóra közép ült a Tekintetes Nemes Vármegyékkel ezen Nemes Hajdú Városok úgy meg különböztetve mint valósággal Nemesi Szabadsággal bírók az Ország Gyűléseire különösen hivatattak.

Hatodszor Hogy minden Nemes Hajdú Város különösen hivattnék is az Ország Gyűlésére akkor is megkülönböztetést érdemelne, mint a' mellyek közül mindenik a' maga Birtokát az Első Tzikkeben elől-adott, és a' Haza Törvényeiben, a' Nemesi Birtokokra nézve rendelt módon bírja, Mennnyivel inkább most, mikor a' Felséges Fejedelem és az Ország Gyűlése által úgy határozatik meg, hogy az az egész maga Földét a' Tekintetes Nemes Vármegyék Státusai Jussaihoz éppen hasonló Jussal (: Donatione et Statutione Primo:) Bíró Társaság nem többet hanem két Követeket küldhessen az Ország Gyűléseire a dolog természete — a 'köz jó kíványa hogy ezen társaságnak Követei mindjárt a' Tekintetes Nemes vármegyéké után azoknak sorjában helyeztessenek.

Hetedszer Említett kötelességünknek mindenkor eleget is kívánunk tenni — De érdemeinket inkább tovább is valósággal bé bizonyítani, és nagyobbakra terjesztetni, mint sem azokkal dicsekedni kívánunk. Egyebeket azért el halgatván, tsak ez egyet említtyük hogy a mint az arról kezünknel lévő Királyi, és Erdemeinket meg esmérő Levelek nyilvánosságosan mutatják, a Törökkel sok esztendőig tulajdon magunk költségén hadakozni, még is ugyan azon egy időben a Törökkel fojtatandó hadakozásnak fel segéllésére, háromszazszorta való ezer Forintokat adni, Királyunk s' Hazánk szeretete kénszerített Melly mostoha időkbén, a' mint ugyan azon Királyi Levél bizonyítja, hogy éppen annak szavaival éljünk: *Propter fidem et fidelitatem Augustae Domum Austriacae praestitam bis mille animarum ad captivitatem Tartaricam abductionem pati debuimus.*

Nyóltzadszor Ugyan ezek voltak az okok, mellyekre nézve a' közelebb múlt Ország Gyűlésében midőn az Ország Gyűléseire való hivattatásunknak vissza adattatásáért esedeztünk a' Felséges Haza előtt, ugyan akkor a' Tekintetes Kerületek Gyűléseiben el végeztetett és bizonyos Tzikkelybe (:melly Tzikkelyt a' maga valóságos Mássában ide tészünk, hogy Nemes Hajdú Városok Követei a Thuropolyai Mezőség Nemesei modja szerént vehessenek az Ország Gyűlésében Ülést.

Kilentzedszer Maga a' Felséges Fejedelem is méltóztatott bennünket meg különböztetni, a midőn az Ország Gyűlésére hívó Királyi Levélben, mint Nemesek (:Egregii:) úgy hivatattunk.

Ezen elől számlált alazatos okainkat annyival nagyobb bizodalommal bátorkodtunk a Felséges Hazának eleibe terjesztetni, mennnyivel inkább tudjuk melly vigyázó figyelmességgel légyen a' Felséges Haza az eránt, hogy a Birtokok természete leg kisebb részben is tsonkulást ne szenvedjen.

Költ Budán Pünkösd havának 19 dik Napján 1792 dik Esztendőben
Jablontzay Petes János
Kováts György
Nemes Hajdú Városok Kerülete Követei

HOGYAN ÉL A POLGÁRIAK KÖRÉBEN A KÖZÖSSÉG 1820-AS ÉVEKBEN FOLYTATOTT ANTIFEUDÁLIS HARCA

Bencsik János

Nyakas Miklós „Polgár történeté”-ben részletesen elemzi azokat a történelmi és társadalmi okokat, amelyek Polgár jobbágy közösségét arra készítették, hogy a XIX. század első negyedében egységesen fellépjenek az egri káptalan, mint földesuruk ellen, s követeljék a település régi hajdúszabadságát. A történeti folyamatot gondosan leírja a szerző, ezért itt csak utalnom kell e társadalmi mozgalomra, amely határozottan antifeudális jelleget öltött. Emlékét ma is megtalálhatni az idősebb polgáriak emlékezetében. Makó Andor adatközlő így beszélt el az eseményeket:

„Innét egy pár ember felment a királyhoz, azokat küldték fel a többiek, hogy kérjék meg a királyt, hogy nagyobbítsa meg Polgár határát, vegye el a régi jussukat a káptalantól. Vagy hárman lehettek akik megjárták a királyi udvart, s meg is kapták a királytól a döntést, meg is volt papíron. Az volt azon a papíron, hogy 48 óra alatt el kell hagyni a káptalannak Polgárt. Még a csirkefiúját is el kell pakolni a polgári határból. Pedig akkor a város aljáig a káptalanné volt a föld. Itt legelt a juha a Bacsuház vagy Bacsukert körüli gyepen (ma Dohánybevéltő!). Tisztartója pedig a Zólyomi utcán lakott. Amikor megérkeztek, a többiek már várták őket. A papírost feltették a *nyakra* (kemence torokra, ott őrizték a fontos dolgokat!), elmentek a kocsmába, ahol elmondották a falu népének, hogy megnyerték a követelésüket. Természetesen mulatozás lett az öröm vége. Az egyik küldött szomszédságában lakott az urasági tisztartó, aki mikor meghallotta, hogy megérkezett a deputáció, azonnal átment a szomszédba. A papírossal az öregasszony maradt otthon, akit így szólított meg a tisztartó: „Kocsis (?) néni, no mi van, mivel jártak az uráék? „Mikor elmondta, hogy mi van a papírra írva, akkor azt mondotta az úr, hogy szeretné látni maga is, hogy tudják mihez tartani magukat. Hát adná oda neki is, had olvassa el. De este volt, s a mécsesnél, — mondja a Tisztartó — nem látja jól az írást, hanem átviszi, mert ott a lámpa fényénél el tudja olvasni. Előbb az öregasszony nem akarta adni, majd amikor azzal hitegette a tisztartó, hogy hozza ő azonnal, akkor odaadta. Ez aztán, amikor kezében volt az írás, hazaszaladt, s már a kapuból kiáltotta a kocsisának, hogy fogjon be a szekérbe, mert mennek Egerbe. Onnan pedig egyenesen a királyhoz mentek. Előadták a királynak, hogy Polgár népe nem lázong, mert csak néhány részeges nincs megelégedve. A többségnek nincs semmi baja a káptalannal, s íme, a papírost is visszaküldötték. Mikor a község lakossai megtudták a cselszövést, azonnal új küldöttséget menesztettek

a királyhoz. Ott azonban azt mondták nekik, hogy most a király nem ér rá a polgáriakkal törődni, mert az ország sorsát intézi. Majd előveszi később, s akkor intézkedik.”

Tardi János arra is emlékezett, hogy ekkor tájt a polgári jobbágyokat megverték, mert nem kellett nekik a föld. Nem akarták megművelni a határt, s ezért a káptalan megverette őket, sőt a *főkolomposokat*, közöttük Szabó Ádámot börtönbe is zárták. Voltak azonban, akik e rossz határt is elvállalták, s ott tanyát építettek (Kengyelköz), s állatokat tartotak.

A Múzeumbarátok Köre az elmúlt hónapokban a következő előadásokat hallgathatta meg:

A mezőgazdaság a szocializmus útján (dr. Gazdag István), Nemzeti Parkunk, a Hortobágy (dr. Pásztor Károly), A tanyakutatás időszerű kérdései (Székelyhidi Ágoston), A Rákócziak és Sárospatak (dr. Janó Ákos), Gönczy Pál, a (dr. Dömötör Ákos).

A Múzeumbarátok Köre 1974 júliusában látogatást tett a Bocskay István (Hajdúszoboszló) Múzeumban. Megtekintették a megye népművészetét bemutató kiállítást.

Az Ifjú Múzeumbarátok Köre az elmúlt tanévben több tanulmányi kirándulást szervezett. Így megtekintették a hajdúdorogi görög katolikus bazilikát, az Álmosdi Kölcsei Emlékmúzeumot, Csokonai Vitéz Mihály sírjánál tisztelegtek, végezetül a Debreceni Református Kollégium múzeumi gyűjteményét tanulmányozták.

A Hajdúsági Múzeum az általános iskolás tanulók részére honismereti kirándulást szervezett 1974 júniusában. A négynapos gyalogtúrán 15 személy vett részt. Útvonaluk: Bársony tanyai iskola — Bagota — Hollósér — Szandalék — Kishortobágy — Papere — Juhoshát — Ludasrét — Máta — Nagyhortobágyi csárda.

DOBÓ FERENC KÉZIRATOS KÖNYVE

Enyedi József

Régi családi iratok, könyvespolcok porosodó könyvei között néha még napjainkban is előkerülhet egy-egy krónikaszerű feljegyzéseket tartalmazó füzet, vagy különféle verset, dalt esetleg más prózai írást tartalmazó kéziratos könyv, mely értékes adatot, másutt sehol sem található hiteles forrásanyagot őrizhet. Régóta gyűjtöm az ilyen kézzel írt könyveket. tulajdonomban egy bősörményi tárgyú kis 8-r. 45 számozatlan levélből álló, vegyes tartalmú kéziratos könyv. Nincs feltüntetve benne az írójának a neve, de a családjára vonatkozó feljegyzésekből („Dobó Mária Leányomnak Gyöngyösi Gáborral lett össze köttetése, vagy lakodalma történt Januarius 15-ik, 16-ik napjain az 1845-ik Esztendőbenn.”) és a Hajdúböszörményi ref. egyház anyakönyveiből megállapítható, hogy a feljegyzéseket Cobó Ferenc végezte, aki valószínűleg olyan tollforgató szántó-vető lehetett, aki ismerős volt az egyház dolgaiban, s annak egyik világi tisztségviselőjeként (gondnok, presbiter, kántor) működhetett. Mindezekre abból is következtethetünk, hogy a paraszt emberek mindennapi életét nagyban befolyásoló időjárásról többször megemlékezik, és olyan dolgokról is pontosan beszámol, amiről csak az egyház belső emberei tudhattak.

A könyv első felében 1808—1847-ig terjedő időben Hajdúböszörményben történt fontosabb eseményeket (földosztás, rendellenes időjárás, természeti csapás, valamint a családja életében beállt változások) időrendben közli. A másik felében az 1848—49-es szabadságharcunk bősörményi eseményeit olvashatjuk a szemtanú meglátásának tükrében, majd több olyan temetési éneket találunk, amit külön-külön alkalmakra írt.

„A házasulandók tzensurára ¹ való menése kezdődött az 1802-ik Esztendőb.

Az 1808-ik Esztendőbe tsinálták az Orgonát. ²

1813-ba osztották a Nadrágos ³ Szőlős-kertet tavasszal. Az Újkkerteket pedig 1815-be és 16-ba. A Bodai Szőlős-kertet 1800-ba.

Az -815-ik Esztb fokadtt a Mátra hegyből annyi kimondhatatlan víz, hogy a Tisza vizét is visszafordította, és Kassa felé annyira felment, hogy a kerítésének a tetejénn is bement volna, ha a kapuját ki nem nyitották volna. Azután pedig úgy mondták, hogy az uttájánn térdig megért a víz, és házakba sok kárt tett, sok pintzéket elrontott.

Böszörményi rétet is elborította, s azután 1816-ba a földárja úgy fel jött, hogy a Rátzok-völgyén gyalog ember is nehezenn járhatott, a verembe az életet a víz felvette, és sok kútak beszakadoztak, és ezen az Észak felől való részen Sár-állás környékén, Vidiföldönn, Pródonn, Rétenn és a Csőszkút környékénn a víz és földárja fenn léte miatt járni alig lehetett.

Az 1819-ik Esztb tsinálták Pródon a kőkútakat Kardos Mihály⁴ első izbéli Gujásságába, én is 50 Krt fizettem 3 darabért.⁵

Az 1821-ik Esztb Dec. 2-ik Napján 1-ső Adv. Vas estve 6 órakor, ámbár hideg szél zuhogott, még is az Ég zengett és villámlott.

Azon Esztb Nov. 26 estveli 6 és 7 óra közt égett meg a Kaszánya.⁶

A Rétet is az 1823-ik Esztb osztották el, amidőnn 16 Láncallyára⁷ osztottak egy Teleket, és 8 Forintot fizettünk érte Váltó tzedulába. A miénk a Kovás-hátról esett a Róka-lyukas hát alatt.

Az 1825-ik Eszbt Júl. 24-ik Napj. esvéli 9 óra előtt egy kevéssel jött Napnyugatról⁸ nagy Égi-háborúval olyan szélvész, mely kimondhatatlan sok kárt tett, amilyen volt 1820-ba. De nagyobbak is lehet mondani, mert Házakat, Istállókat, Marha-szineket szélyvel szaggatott, disznó-óákat, górékat fel borogatott, szélyvel tört és el vitt, a Kertekből a szénát elvitte, sok fákat tövéből ki törtt, deszka és sövény kerítéseket ki borogatott.

Hajnalba ismét nyugatról jött nagy Égi-háború nagy széllal, zengéssel, vilámlással és tsattogással, amikr egy házat a menykő meg is ütött.

Azután más Naponn, 20-konn vesztették⁹ el Lőkös Istvánnét P. Nagy Erzsébetet, aki Kapros Jánosné megölte az 1828-ik Esztendőbenn.

A Pestis közelgetése, vagy híre kipeblikálódott Júl. 3. Nap 1831-be, 30-konn pedig a Templom bezárattatását is kipeblikálták, még akkor pedig nem holt meg több hirtelen, hogy pestis nyavalyának lehetett volna mondani. Tsak éppen 4. Ór. Zólnai István, ezt elpredikálták, utánna Marton Bálint, Váradí Gáborné, U. Szabó Ferentzné Tót Katalin, már ezeket tsak kivítették.

Augustus 13-kánn du. 4 Órakor temették el N. T. Nagy István¹⁰ Urat is, a ki már 30 Esztendőnél tovább volt mindig fojtába Papja Böszörmény Városának. Ekkor és ezután is az egész Hónapba 11, 12, 16 is volt a halott a Városba, úgy hogy mikor 27-ik napján Augustus Hónapnak a Templomot meg nyitották, akkor az alatt a 27 nap alatt meg hóltaknak számát 211-nek lenni ki publikálta T. Benedek Lajos Úr. De még akkor tsak reggeli Isteni tiszteletre nyílt meg a Templom, úgy hogy a 28-ik naponn vasárnap is tsak könyörgésből állott az Isteni tisztelet és nem volt predikátzió. Sept. 28-án nyílt meg dél után a Templom és azonn a Hétenn már temettethetett, a kinek tettszett. Enekszóval temettek is, de predikátziós halott nem volt.

October 16-ik Napján Vasárnap volt a Pestisbe meg hólttak közönséges tisztesség tételek. A Predikátziót tartotta T. Benedek Lajos Úr, a mikor névről névre fel is olvasta, kiknek száma volt mind öszve 447.

Az után December első Napján lett a N. T. Nagy István Úr utolsó tisztességtétele Csütörtök Naponn. Text.: Jóh. 4. 18. Imé az ő szolgálinak is nem adott az Úr változhatatlan erősséget.

Az Ugarat el osztották az 1832-ik Eszbt sept. 19-ik Napján, a mikor egy egész Telek 4 Lántzallyára és 2 Öltre szakasztódott.

1835-ik Eszt. végén olyan rettenetes hideg szelek, derek jártak, hogy az ember, jószág alig szenvedhette. Utolsó napján esett le a hó. Az 1836-ik Eszt. 1-ső Napján pedig nagy hó esett és minden jószág be szorult. Ez a hó Februarius közepén olvadt el, minden szél és több esés nélkül tartván úgy, hogy Mátyás Napra a juh is kiment, de a nagy jószág a föld nem újjúlása miatt Áprilisig nem mehetett. A Tavasz eleje annyiba szép volt, hogy a vetés a porba nem hevert, mert egy-egy kis eső gyakran áztatta. De Április közepétől fogva igen nagy és hosszas szárazság következett úgy, hogy Maius 9-kétől a 23-ig tsak nem el szenvedhetetlen hideg szelek tartván, a szőlőt, tengerit semmivé tették.

Az 1837-ik Eszt. Pál Napján egy részről tiszta idő is volt, más részről fótos fellegek bojongtak. Naplementkor pedig nagy köd borította egy kevés ideig, a mely olly egésség rontó lett, hogy sokann egész Téleln, Tavaszonn is alig tudtak belőlle ki szabadulni.

1838-ban Mártiusra kelve ismét hóra, hidegre, zivatarra változott az idő... Aprl. 1-ső tsendes, meleg esővel érkezett, az utánn sok változások közt hideggel, fergeteggel, néha ugyan tsendes meleggel folyt el.

Az 1838-ik Esztendő Mártius 13-ik és azt követő Nappai voltak azok a szomorú Napok, a melyekben a Duna ki áradása Esztergom Vármegyébe, Csépel-Szigetébe, Budánn, Pestenn és Kunságonn, kivált Kun-Sz-Miklósonn rettenetes, kimondhatatlan, és megszámlálhatatlan károkat és pusztításokat tett: annyira kiöntvénn, hogy egy ölnyi, néhol két ölnyi mélységű vizen jártak hajónn a Városok uttzáinn, és a Templomba is volt Pestenn egy suknyi ¹¹ víz. Sokan mind-azáltal két Nap és két éjjel ott maradhattak meg, a kik oda tudtak menni. Sokan házaikkal, minden vagyonaikkal edgyütt a víz prédáivá lettek.

Május 3-án igen nagy forró szél porzott, 4-énn Áldozónn is, Estve felé tsendesedett meg és Pünkösdig sok esők, hideg szelek jártak jó idővel egyenlítve.

Egész Május többnyire esővel folyt el, úgy hogy dolgoznivaló időt keveset adott. Jött ezen Hónapban Ollyan Árvíz, hogy az egész Rétet, Pródnak is egyik oldalát el borította, és Június közepéig is nagyon keveset apadt, mert tsak a nagy Hátaknak a teteje volt szárazonn. Ez az Árvíz okozta a Hortobágyi hídnak ¹² le szakadását, a szabad folyása a hídlábánál deszkákkal meg lévően gátolva.

Június Hónap is sok esőzéssel és tsak az utolsó része jó kapálló idővel folyt el.

Az 1838-ik Esztendőbenn már második kapáláskor a zöld rozsnak szakadozott a feje, úgy hogy némely helyenn alig maradt fele meg a rozs vetésnek. A minek le szakadta feje, az szép egyenesenn fennállott, és azt senki sem tudta bizonyosonn, hogy mi szedte le, vagy mimódonn szakadt le. ¹³

Júliusba is volt még eső egész az utóljáig, de 26-ik Napjától fogva az egész Kánikulánn keresztül nagy szárazság uralkodott, s a legszebb borulás egynéhány szem esővel és széllel oszlott el egész Augusztusba. September eleje is 12-ig tsak igen kevés esővel, több széllel folyt el. Azon Naponn kezdődött a eső 13-kon 1-re virradónn, a mikor a Réz Hegyekről három izekbe lett iszonyú nagy eső.

Az új Temető, mely készítettett a Vén és a közép szőlős kertek közt és az Újvárosi útféleln a Kanális oldalonn megnyittatott vagy kezdődött az 1839-ik Eszt. Május 6-ik Napján, és minekutánna 5-ik Naponn Vasárnap Predikátióba Tiszt. Benedek Lalyos Úr kipublikálta. Legelsőbe is az akkori Hadnagy Kövér György Edes Attyát Kövér Gábort ¹⁴ temették a Kanális oldalonn lévő Temetőbe azon a 6-ik Naponn, amellyen megnyílt. S akkor ismét az a Tisztelt a Néphez tett szép intést, és az utánn mondott buzgó fohászkodás által kívánta a Temetőhelynek Istentől lelendő meg szentelését.

Az 1841-ik Esztendő emlékezetes lehet igen hideg hosszú teléről — A hirten lett szép tavaszi idő három Hét alatt ollyan mezőt nevelt, s a vetést ki hozta, hogy Sz. György Nap utánn két Héttel is számot tett volna. — Húsvét volt Ápr. 11-ik és 12-ik Napján. A ki Nagy és Csonka Hetekenn vetett, igen szerentsés lett, mert már Sz. György Hetibe kezdett a föld száradni, és attól fogva Június 1-ső Napján ázott meg, mind inkább száradt. És a Sz. György kori élet vetésből semmi sem lett, mert a szárazság miatt nem kelhetett. A Tengeri vetésbe is tsak az lett szerentsés, a ki Csonka Hétenn és utánna való Hét eleinn szántotta, mert

az utánni vetés nem kelhetett a szárazság miatt. A fa is későn, de az utánn egyszerre kivirágzott és a Rózsa virágzás idején keves esőzések okozták az Őszi és Tavaszi jókori vetések bővebb fizetését, mert a késői szárazság, s iszonyú forróság miatt a magvát sem adta meg, némely pedig átaljába semmit sem. A Takarás Margit Napra, a nyomtatás Lőrinczre a szüntelen szárazság és forróság miatt majd egészen véghez ment.

1843-ba Október 17-ik Napján estve 6 Óra után szörnyű nagy eső és Égi-háború lett, a mikor az akkori utza Hadnagyot Balog Mihályt három gyermekkel edgyütt, a kik közül kettő Magáé, harmadik pedig szomszédjáé volt s a maga Házába meg ütötte a Menykö, a Ház pedig nem gyúlt s nem égett meg. Csudálatos az is, hogy a Nyári sok szárazság miatt a Tengeri még Sz. Mihálykor is tsaknem egészen zöld volt, és Október 3-ik Hetibe takarították a Vidről a Tengerit. Hét utóljänn szüretelték. Azután az eső megindult, a föld annyira meg sárosodott, hogy szántani is nehéz volt, November közepénn a sáros földre a hó le esett, két Hétre el olvadt és ismét annyiesett egy éjjel, az sem sokáig tartott, s lett olyan szenvedhetetlen sár a földönn, hogy mind szekér, mind gyalog alig járhatott. Karácsonyonn és az Új Esztendőnn által szikkadt egy kis nyomadék a gyalognak,¹⁵ de a szekérnek igen rossz útja volt.

Apr. utolsó Hetebe 1847-ik Esztbe a Kert allyát el osztották egy esztendőre kölesnek, másokra veteménynek, az utánn pedig nyóltz Esztendőkre Lutzernának,¹⁶ vagy ló herének oly módon, hogy a kinek mennyit adtak, azt addig használhassa a magaszükségére.”

1. A születési, házassági és halálozási anyakönyv vezetését 1895-ig az egyház végezte. A házasulandó dó feleknek az illetékes lelkész elé kellett menniük, aki eldöntötte, hogy nincsen-e valami akadály a házasságkötésnek, s meggyőződött arról, hogy járatosak a hitbéli dolgokban.
2. Az ún. Öregtemplom (ma Bocskai-téri) orgonáját később a vámospércsi ref. egyháznak adták el, ahol még ma is működik.
3. Nagybárá a város vezetői, urai között osztották ki, innen kapta a nevét.
3. Híres csikós család
5. Vagyis 3 db jószág után.
6. A mai Dorogi utcát sokáig Nagykaszárnya-köznek nevezték. Felépítése után csapszék, majd Fazekas Gábor lakatos iparos alapítványából Szeretetház lett. Jelenleg Szociális Otthon.
7. A múlt században még láncsal, vagy kötéllal mérték a földet. A lánc, vagy kötel hossza 30 öl volt. Ennyi volt egy-egy kimért föld szélessége, a hossza pedig a szekérkeréknek 15-szöri fordulása.
8. Nyugat és északnyugat felöl mindig káros, szeles, jeges, míg délnyugat felöl – az „anyjáról” – hasznos, éltető eső szokott jönni a bősörményiek szerint. Ezért figyelik az Öregtemplom tornyának a kakasát, mert tudvalévó, az mindig a széllal szembe fordul.
9. Minden bizonynal kivégezték, vagy agyonverték.
10. Csokonai közeli barátja. Síremléke ma is fennáll a vasútállomás közelében lévő ún. Üttörő parkban. (Régen Nagy István emlékkert volt.)
11. Hosszúság mérésére még a múlt elején is alkalmazták az emberi test méreteit (hüvelyk 6 cm, bak 18 cm, araszt 24 cm, suk 30, cm, láb 72 cm, öl 189,6 cm). Ez a kezdetleges mértérendszerünk úgy látszik, a 12-es rendszeren alakult ki.
12. A Kodarcz folyó ún. hatlyukú hídja helyén lévő fahídról van szó, s helyette néhány év múlva épült a névadó téglahíd, amelyet az 1960-as években bontottak le. A kézirat azért említi Hortobágyi hídnak, mert azon jártak a Hortobágyra.
13. Valászinú az ún. sipoly, helyesebben Rózsa Szipoly (*S. fecalis*) nevű bogár rágta le, amely seregöstől lepi el a rózsa és a búza kalászokat, hogy a teljes szemeket pusztítsa. Kártevésük ellen a század elején még úgy védekeztek, hogy kifeszített kötelet húztak el a gabona kalászánn úgy, hogy az a kalászon gorázdálkodó kártevőket a földre sodorja.
14. A nemrég elhalt Dr. Kövér Sándor hajdúböszörményi orvos, helytörténeti kutató dédapja.
15. Járható út gyalogosoknak.
16. A város északi és déli közeli szélét ma is északi, illetve déli Lucernásnak nevezik.

ADATOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI TÖRTÉNETÉHEZ

Bencsik János

A Hajdúsági Múzeum 1972. áprilisában megnyitott új állandó kiállításának forgatókönyve úgy készült, hogy a rendezők a város (Hajdúböszörmény) újkori és legújabbkori történetét csupán érintették. Már ekkor felvetődött egy *munkásmozgalmi* kiállítási-egység szervezésének lehetősége, majd pedig a hivatalos aláspont alapján szüksége. Eme részkiállítás helyéül a börtönként visszaállított földszinti szoba kínálkozott. Természetesen a város vezetői elképzelésében mindig duzzadt az eredeti terv, mígnem kinőtte anyagi lehetőségeinket is, meg a szóhajóható múzeumi koncepciót is.

Ismerve a paraszti jellegű, alföldi mezővárosok (így Hajdúböszörmény) társadalmi jellegzetességeit, egy pillanatig sem látszott könnyű feladatnak egy munkásmozgalmi egység megszervezése, sőt olyan vélemény is elhangzott, hogy ez az ötlet irreális. A múzeum dolgozói mindent elkövettek, hogy e kiállítás tartalmas, gazdag anyagot vonulasson fel. Remélték, hogy egy széles társadalmi összefogás is segíti törekvéseiket. Az utóbbi egy-két lelkes személy ténykedése maradt. Sem az újsághirdetések, sem a személyes akciók nem hozták a várt eredményt. Ezért aztán a kiállítás tematikáját bővítenünk kellett, s így lett az eredeti ötletből a *Város XX. századi története* c. kiállítás. Ezen belül a radikalizmust, a haladó szellemi erőfeszítést, a kibontakozó munkás-szervezkedéseket hangsúlyoztuk. Érthető módon a Tanácsköztársaság egyik súlypontja lett az anyagnak. Ezért adatgyűjtésünk közben fel kellett keresnünk Lada János bátyánkat, a hajdúböszörményi direktorium egykori elnökét, aki 1960-as évek elején gyermekéhez települt Vácra, s ott a Tabán utca 2/a. szám alatti lakásban él. Most a tőle hallott történeti adatokat fogalmazzuk meg, hogy végtére maradjon meg az utókor számára.

Lada János 1892. december 31-én született Hajdúböszörményben, az ún. Lina Szabó-féle házban, a Béke mozi mellett. Apja vármegyei mértékhibelesítő, s az árvaház gondnoka. Apai ősei helyi iparosok, kerékgyártók. S mint vándorló iparos-tanonc Nagyhalászbán telepedett le a dédnagyapja. Meggazdagodott, de a fia, a szóbanforgó nagypapa visszajött Hajdúböszörménybe, s letelepedett újra a városban. Lada János tanító akart lenni, a debreceni Tanítóképzőben járt, mivel azonban összekülönbözött tanárával, a család úgy döntött, hogy Szatmárnémetibe települjön; itt végezte el a tanítóképzőt, 1912-ben. Ekkor helyben nem volt üres tanítói állás, ezért Nagyhalászbába írtak a módos rokonoknak. Éppen a deveçseri állás üresedett meg, amelyre megválasztották, de már egy éves

szolgálat után Nagyhalászbba került. Első házassága miatt (katolikus feleséget választott) állami iskolába kérte át magát, s így került Resicabányára. 1918. I. 3-án vállalhatott állást Hajdúböszörményben.

Apja, idősebb Lada János „nagyszájú ember” volt. A 48-as párt egyik vezető alakja, városi képviselő, összeszólalkozott Paksy polgármesterrel is. Fia tehát merészen gondolkodó, bátor környezetben nőtt fel, s nem véletlenül ragadták magukkal az 1918. novemberi-decemberi események. Hamarosan a SZDP. egyik helyi vezetőalakja lett. Vitatkozott, érvelt a forradalom igaza mellett. Elsősorban az értelmiség körében volt ismert. Köblös Samú, a gimnázium akkori igazgatója az egyik pártgyűlésen éppen tőle kérdezte meg, hogy mit gondol a párt a hazafiaságról? Miután részletes és megnyugtató választ kapott, indítványozta, hogy a tantestület egységesen lépjen be a pártba. Így is történt. Egyetlen ember, Győry Gyula szavazott nemmel.

A forradalom híre március 22-én Debrecenben találta. Még Debrecenben intézkedett, hogy a helyi Népujság rendkívüli kiadásban jelenjen meg, amelyben hírül adták a forradalmi változást.

Felidézte jó barátait, harcostársait, akikkel 1919-ben együtt kellett megoldani a legkülönbözőbb feladatokat. Így szívesen beszélt Szmuk Gábor nyomdászról, aki a nyomdájával szolgálta a forradalmat. Szóba került Nagy Lajos debreceni asztalosmester neve is. Erdős Antal tanítót kérdezte, él-e még?

A román intervenció a városban találta. Sóvágó Imre temetésén a sorból szólították ki, letartóztatták, s a „Megyeházára” vitték. Kiengedték ugyan, de két nap múlva ismét letartóztatták, Debrecenbe, majd Nyíregyházára szállították. A román hatóságok internálták őket, s Moldvában (címük: Communa Piscurusului Vulpasesti, Judetul Moldva) dolgoztak egy évig, vasutat építettek. Mikor hazaérkeztek, a magyar hatóságok bírósági tárgyalás alapján elítélték őket. Gorzsázs Márton másfél, Isza Sándor kettő, Szekeres Sándor három, K. Tóth János négy, Rubinstein Menyhért öt, idős Lada János másfél, ifjú Lada János hét évet kapott. Börtönbüntetésüket nem együtt töltötték, ő 11 hónapig gyűjtőtáborban volt, majd Pestre vitték, s a Csepeli tölténygyárban dolgozott. Szabadulása után nem taníthatott tovább, egy ideig a Nyírségben maradt, Liptai Jenő földbirtokos titkára volt, majd különböző munkákat vállalt a Dunántúlon, s másutt. Az 1940-es években Zsibón kapott állást, ott taníthatott először 1919 után. 1945-ben telepedett le a városban, szülőhelyén, s ettől kezdve nyugdíjaztatásáig az oktatást szolgálta, ő alapította, szervezte meg a Gyógypedagógiai Iskolát.

Valamit még az emlékei közül. A Mezőfi Szocialista Párt az 1908-as évben megerősödött a városban. Apja is kapcsolatban volt e párttal. Mikor zászlóavatásra került sor, akkor édesanyjának kellett vállalnia a zászló-anyaságot. Ezt a zászlót ma is őrzi a Hajdúsági Múzeum: A Hajdú Böszörményi Munkások feliratú zászló egyik kedves erekléje a most megnyíló kiállításnak is.

1974. április 1-ével személyi változás következett be a Hajdúsági Múzeumban, éspedig saját kérésére visszahelyezték a Déri Múzeumba M. Nepper Ibolya régészt. Ezzel a jól kiépített tudományos gárda érzékeny veszteséget szenvedett.

„MI, MINT PARLAMENTI PÁRT...”

(Adalék az SZEP hajdúböszörményi szervezetének történetéhez)

Gazdag István

Hajdúböszörmény munkásmozgalmának újabb értékes dokumentuma került elő a megyei levéltárban. A város szociáldemokrata pártszervezete beadvánnyal fordult a polgármesterhez, hogy a közelgő országgyűlési választás alkalmából a törvény adta jogokat biztosítsa a pártnak: „Alulírottak, mint a helybeli szociáldemokrata párt vezetősége, azon tiszteletteljes kérelemmel járulunk a nagyságos polgármester Úr kegyes színe elé, hogy hivatkozással az 1925. XXVI. tc. 503. bekezdése értelmében az 1930. évi országgyűlési választói névjegyzék lemásolását ott, a városháza valamelyik szobájában, hivatalos órák alatt megengedni kegyesen méltóztassék. Bátrak vagyunk indokainkat a következőkben előadni: mi, mint parlamenti párt, a reánk következő képviselőválasztás alkalmával a választási harcban ki akarjuk venni részünket. Valamint a választásról szóló tö.vény ide vonatkozó része alkalmat nyújt és ad arra, hogy számon tudjuk tartani hány szavazó van városunkban, hogy adott esetben ne kelljen ezzel terhelni a város vezetését. Ezek után maradunk teljes tisztelettel.

Hajdúböszörmény, 1931. február 17.

Szabó Antal párttitkár, Csikos János, Sillye
András, K. Nagy Márton, ifj Gerőczy Márton,
Obdik (?) Sándor.”

A helyettes polgármester március 11-én engedélyezte a városháza kistanácstermében a választói névjegyzék lemásolását 9-2 óráig. Gyűlés esetén — mivel más hivatali helyiség nincs — „a másolás szünetel”. (Hajdú-Bihar megyei Levéltár. Hajdúböszörmény város polgármesterének iratai. Közgazdasági iratok. V.B. 77/d.89. 2640/1931.) A beadvány új, eddig feltáratlan adalékkal szolgál az 1931. évi, rendkívül heves választási küzdelemhez. Ezentúl a dokumentumból a helyi pártszervezet vezetésének — valószínű — teljes névsorát kapjuk.

A leg figyelemreméltóbb adatnak azonban, a pártszervezet újjáalakításának időpontja tűnik.

Fehér András „Hajdúböszörmény története” c. monográfiában (szerk. Szendrey István) forrásai alapján a város szociáldemokrata pártszervezetének megalakítását 1931. márciusra teszi. (243. oldal). Az itt közölt beadványt „a helybeli szociáldemokrata párt vezetősége” 1931. február 17-i aláírással adta be a városházára. A pártszervezet megalakításának pontos időpontjára sajnos még nincs adatunk, az azonban bizonyos, hogy február közepén a Szociáldemokrata Párt hajdúböszörményi szervezete már működött. Az egy hónappal hamarabb történt pártszervezés, ha a város munkásmozgalmában nem is játszik különleges szerepet, mégis figyelemre méltó. E tény bizonyítja hogy az 1930. decemberében megtartott kerületi szociáldemokrata értekezlet után nagyon gyorsan, már februárban megkezdődött a vidéki szervezetek létrehozása.

SZŐLŐSKERTI ÉPÍTMÉNYEK HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN 1821-BEN

Orosz István

Az alábbiakban közlendő iratok keletkezésének időpontjában, 1821-ben, a hajdúböszörményi szőlőtermelés valamivel több mint egy évszázados múltra tekinthetett vissza. Az első híradás a böszörményi szőlőskertek létezéséről 1715-ből való. Az adóösszeírás készítői szerint a város lakosainak $25 \frac{1}{4}$ kapás szőlőjük volt, amely évente átlagosan 10 pozsonyi urna (kb. 543 liter) bort termett.¹ Az adóösszeírásban említett első szőlőskert minden bizonnyal a várostól keletre, a szérűskertek övezetén kívül, a legelőből kihasított terület volt, amelyet a 18. század végétől, amikor újabb szőlőskertek jöttek létre, mint legrégibb szőlőt *Vénkertnek* neveztek.

A 18. század folyamán a szőlővel beültetett terület jelentősen nőtt, 1773-ban $392 \frac{1}{2}$, 1782-ben $396 \frac{1}{2}$ kapás volt,² de a Vénkert határait nem lépte túl, pontosabban a szőlőterületet úgy növelték, hogy a Vénkertet nagyobbították meg.

Új szőlőskert osztására 1791-ben került sor.³ A régi szőlőskertet bizonyára azért nem lehetett tovább bővíteni, mert északról a fehértói út, délről pedig a temető zárta le. Így a temető másik oldalán a belső legelő egy részét osztják ki. Az új szőlőskertet északról a temető, illetve a temető és a szőlő közötti hadházi út, nyugatról a szérűskertek, olaskertek, délről a pallagi út, illetve az 1783-ban kiosztott ugarföldek egyik járása, az ún. Középső ugar, keletről a belső legelő határolta. Az új szőlőskert kiosztásakor két-három telektulajdonos Középső-ugarbeli földje is beleesett a tisztség és vagyoni erő alapján osztott szőlőföld területébe, ezeket az ugarföldek más részéből kárpótolták.

Későbbi tudósításokból ismeretes, hogy az új szőlőskert osztásából 1791-ben sekan kimaradtak. Az 1790-es években is folytatódó társadalmi elégedetlenség is közrejátszhatott abban, hogy Somossy András népszónok (fürmender) 1791-ben elültetett szőlőtővek, újabb szőlőskert osztását javasolta azoknak, akik három évvel korábban kimaradtak. Javaslatában a *Sashalom* szerepelt, de végülis „az új szőlőskert mellett a Középső ugarban a város néhány telekalja ugar földet” osztották ki.⁴ Az ugarföldek telek szerinti kiosztásakor, 1783-ban ugyanis a város tulajdonában lévő beltelkek után is osztottak külsőségeket, s ezek a magánosokétól eltérően egy tagban voltak a Középső ugarban. A városi földeken és kaszálókon ekkor nem bérleti, hanem magánkezelésű gazdálkodás folyt a városgazda vezetésével. Az adóköteles lakosokra a városi földek szántását, takarását, nyomtatását, vagy a rétek kaszálását ugyanúgy kivetették, mint a királyi és a házi adót.

A 18. század folyamán a hajdú városokra kivetett adót sokszor kellett — különösen háborúk idején — természetben, kenyérgabonában vagy abrak-takarmányban fizetni. A hadsereg többnyire zabot kért, a hajdú városokban azonban inkább árpat termeltek. A hadsereg, a beszállásolt katonaság igényeinek kielégítésére, a városi szántókon általában zabot vetettek s ebből fizették a porciót és a királyi adót. Bizonyára ezért nevezték Böszörményben is a Középső ugarban lévő városi földeket *Zaboskertnek*. A név aztán is megmaradt miután 1794-ben a Zaboskertet szőlőnek osztották ki. Ezzel a városban már három szőlőskert volt, a temető északi oldalán a Vénkert, délin az 1791-ben osztott új szőlő, s ettől délre a Zaboskert.⁵ A három szőlőskert területi elhelyezkedéséből érthető meg az 1791-ben kiosztott rész neve: *Középkert*. eredetileg a Vénkerttel szembeállítva új szőlőnek, új szőlőskertnek nevezték,⁶ a Középkert nevet csak akkor nyerte el, amikor a Zaboskertet is szőlőnek osztották ki. Ugy tűnik, az új szőlőskert nevet minden frissen osztott és ültetett szőlő viselte egy darabig, mert 1794-ig a Középkertet is új szőlőnek nevezik, 1795-ben a Zaboskertet is hívják új szőlőnek is.⁷ Később azonban általános lett a Zaboskert elnevezés, annál is inkább, mert a Vénkertet északról lezáró fehértói út másik oldalán a belső legelő egy részéből kiosztották a *Nadrágoskertet*, majd a 19. század első éveiben a bodai erdő egyik irtásföldjéből lett szőlő, így ezeket tekinthették „új szőlőnek” nem pedig a Zaboskertet.⁸

Több szőlőt 1821-ig nem is telepítettek. A szövegekben említett Középkert 1821-ben éppen három évtizedes múltra tekinthetett vissza, nem volt új szőlő, így a benne található építményekről szóló híradást azért kell fontosnak tartanunk, mert jellemzőnek tekinthetjük ezeket az épületeket a többi szőlőre is.

A hajdú városok szőlőiben a *pajták* nem jelentek meg rögtön a 18. század első felében. A nánási szőlőkben még 1784-ben is csak egyetlen közös kunyhó volt, a csőszök felügyelete mellett szerszámaikat mindenki ebben tartotta, s fenntartásának költségeit is közösen viselték a szőlősgazdák.⁹ A szoboszlói szőlőskertben viszont magánosoknak is voltak pajták 1773-74-ben is.¹⁰

A böszörményi szőlőkben található épületekről az első híradás 1796-ból származik a zaboskerti *kunyhókról*. Ezek Dám László feltételezése szerint kezdetleges építmények lehettek.¹¹ feltételezését az is valószínűsíti, hogy az 1794-ben kiosztott Zaboskert 1796-ban még nem lehetett termő szőlő, a kunyhók bizonyára a telepítés során ideiglenes épületként születtek. Negyedszázaddal később azonban — miként az itt közölt iratok tanúsítják — a Zaboskerttel szomszédos Középkertben állandó jellegű épületeket találunk, amelyeket vagy *pajtának* vagy *tanyának* neveznek.

A beadványban szereplő nyolc gazda pajtáján ajtó és ablak volt, hiszen a tolvaj, Kováts Sámuel pajtája ablaktáblájáról szedte le a ki- és beakasztókat, hogy a többi pajta zárjait ki tudja nyitni. Kereskényi Jánosnak „borított zár” volt a pajtáján s minden bizonnyal Szücs Mihálynak is, ha a lyukas kulcs kellett hozzá. A komolyabb zár értékesebb épületre utal, s a pajtákban tartott értékesebb holmikra is.

Állandó lakhelyül ezek az épületek nem szolgáltak. T. Szabó Bálint tolvajlásai szünet után történtek, akkor már senki nem lakott a kerti pajtákban, mert egyébként észrevették volna. Az épületeket azonban ennek ellenére sem szabad egyszerű szerszámoskamráknak tekintenünk, hiszen Szücs Mihály paj-

tájából „*ágyra való takaró ruhát*” is elvitt a tolvaj.¹² Feltételezhető, hogy a szőlőmunkák idején a család egyes tagjai, vagy a cselédek, napszámosok, laktak is a pajtában. Ez ugyan ellenkezett a városi tanács szőlőre vonatkozó rendelkezéseivel, de aligha volt az egyedüli rendelkezés, amit a lakosság nem tartott meg.

Az iratok az elmondottakon túl néhány értékes adalékkal szolgálnak a szőlőművelés technikáját és a szőlőskert életét illetően is. T. Szabó Bálint Fazekas Andrásnak két „kis mettsző görbe” kését is ellopta. Valószínűleg ugyanolyan *baltás metszőkés* volt, mint amelyet a szomszédos Hajdúdorogon használtak.¹³ A szőlőművelés eszközei között szerepel az iratokban az *irtó kapa* és az *ásó*. Más adatokból tudjuk, hogy a szőlőt *homlitással* és *porhajas* vészszókkal szaporították. A mustot és a bort *lihóval* töltötték a hordókba.¹⁴ A szőlőskert „*garágyával*” volt körülveve, ezt helyenként deszkakerítés pótolja. A garágyán több kapu volt zárral felszerelve. A birtokosok valamilyen hegyközség szerű közösséget alkottak, legalábbis erre utal a meglopott birtokosok beadványában szereplő „*közönséges kertség*” kifejezés, amelyben a közönséges nem a mai, hanem eredeti értelmében szerepel s közöst, a birtokosok közönségét jelenti. A szőlőskert rendjének fenntartása, a kerítések, kapuk gondozása e közösség feladata volt.

A következő részben közlendő beadvány és a hozzá kapcsolt kihallgatási jegyzőkönyv a Hajdú Bihar megyei levéltárban található, Hajdúböszörmény város iratai között. Jelzete: V. A 3/b Tanácsülési iratok Csomó: SZÉK, Darab: 158, Szám: 450.

I.

Nemes Magistratus!

Alázatosan jelentjük, hogy bizonyos T. Szabó Bálint nevű ifjú legényke a Közép Kertbe lévő Pajtáinkról a zárokat le szedvén benne különb-különb-féle károkat tett, úgy mint, Nekem Kováts Sámuel Senátornak a Pajtám ablak Táblájáról a ki és be akasztókat le szedegette, mellyeket gyenge zárokhhoz nyitó vasaknak használhatott, de hogy belől mi károkat tehetett, még benne bizonyos nem vagyok. — Nekem Fazekas Andrásnak az ajtóra való borított záramat le feszegetvén, két kis mettsző görbe késemet, és egy lihóba való bádog tsövemet el vitt. Nekem ismét Keresztesi Mihálynak, az Ajtóba való záramat le vevén, a víz merítő vékony kötelemet, az Irtó kapámat, a zár ütközőjét el hozta.

— Nekem Dóka Mihálynak a Pajtámat felverte, és a záramat el rontotta és ott benne találtatott meg is holmi öszve hordott lopott portékáival. — Nekem ismét Szüts Mihálynak a Pajtámat fel nyitván, mellyhez lyukas kultsának kellett lenni, az Ajtómat és az Ágyra való takaró ruhámat elvitte. — Nekem Löki Balog Mihálynak a Pajtám ajtaját fel verte, de semmi kárt nem tett. Minthogy pedig ezek mind rá sülnek ezen ifjúra én is Kereskényi János a Pajtám felverését egy borított zárnak, és az ajtó sarok hevederjeinek el lopását, ámbár az elébb történt légyen, annyival is inkább rajta követhetem, mivel az apja már edgy időben engem tetemesen meg károsított. — Nekem is Gajdány István nak, mikor ezek az elébb nevezett károk estek, a Pajtámra való Ajtóm el vészett. A közönséges kertség is annyiból praetentálja a 2-ik és 3-ik kapura való retheszeket, mellyek is esztendővel ez előtt szedettettek le, ezen ifjúnn, hogy ha

most illy tetemes károkat mért tenni, bizonyosson azt is meg tehette akkor. Az Anyja is ennek az ifjúnak a leg közelebb múlt Szüretet meg előző éjtszaka a Gajdány István Uram Szöllőjéből Dézsára szedte a Szöllőt, rajta is kapattatott.

Mi tehát alázatosson kérjük a Nemes Magistratust, hogy a meg nevezett kárjainkat ezen nevezett ifjú által ki pótoltatni, és helyrehozatni kegyesenn méltóztassa, alázatos tisztelettel maradván a Nemes Magistratusnak alázatos szolgálói.

Kováts Sámuel
Fazekas András
Keresztesi Mihály
Dóka Mihály
Szüts Mihály
L. Balog Mihály
Kereskényi János
Gajdány István

és a Közép Kerti Szöllő birtokos Gazdái

II.

H. Böszörmény d. 30 Nov. 1821.

1. Ki a neved? s. a. t. Szabó Bálint 15. Ref. Teka Szabó Mihálynak a fia
2. Miért vagy most Aristomba? Azért vagyok mert a Közép Szöllős Kertbe lévő némely pajtákról a zárokat le feszegettem és el is tolvajlottam
3. Kinek a pajtáit verted fel? Kettőt vertem fel az első kapun; de egyiket se tudom, hogy kié; hanem a Zabos Kert felől közel van mind egyik a garágyához.
4. Hát még a zárokon kívül mit tolvajlottál? Két görbe metcző késeket, egy strángot.
5. Hát ezen furut hol vetted? A' gazdámtól P. Balog Mihálytól hoztam el.
6. Hát a nyitó vasakat kivel csináltattad? Nem csináltattam én senkivel; hanem a Közép Kerbe a hazul való végén, a mint a Zabos Kerbe ki járnak, ott van egy pajta: mellynek előtte a garágya helyén deszkás kerítés van, annak táblájáru! feszítettem le: annak utána pedig a bottal öszve csináltam.
7. Mire akartad azon kaptsokat használni: ugye hogy azokkal a zárokat nyitogattad ki? Nem nyitogattam, hanem csak azért vettem le a táhláról, hogy majd jó lesz szegnek.
8. Mivel feszegetted le a zárokat? Azzal a vaskóval a mely nállam meg találtatott, és az ütközővel.
9. Hát a Keresztesi Mihály víz hordó kötelét, és az irtó kapáját hova tetted? Azt nem láttam, és én egyebet a záron kívül el nem vittem.
10. Már azt hijjába tagadod, mert az is ott volt? Bizony nem láttam én.
11. Hát Dóka Mihály Uram tanyáját hogy merted fel verni? Azért vertem fel, hogy benne tanyázhassam; de belőlle semmit sem vittem el.
12. Még a Szücs Mihály pajtáját is fel verted; hát annak az ásóját és takaró ruháját hová tetted? Egy Istenem, egy .Lelkem nem bántottam, s rolla semmit sem is tudok.

13. Hát az L. Balog Mihály pajtáját hogy merted fel verni? Nem bántottam.
14. Te gonosztevő térj magadba, és vald meg hogy a Kereskényi János Uram pajtáját is fel vervén, az ajtóról le vett borított zárt és hevedert hová tetted? Nem láttam, nem cselekedtem.
15. Hát a Gajdán István Uram pajtájába való ajtót hova sikkasztottad el? Nem láttam én hiszen Balog Mihály gazda uramnál laktam én, nem értem volna én azokra.
16. Hát az első és második kapukról való reteszeket hova tetted? Nem láttam, nem cselekedtem egyebet csak azt, a mit már megvallottam.
17. Hát Balog Minaly gazdának mitsoda javait loptad el? Két zsák tengerijét loptam el; de azon is rajta kapott a felesége, és a kára megvan.
18. Hogy tudta meg tolvajságotat a gazda asszonyod? A Dóka Mihály Uram kertyébe vittem a szalma végéhez, s reá akatt.
19. Hát hogy merted azon tengerit el lopni? Azért loptam el, mivel gazdám azt mondta hogy szolgálatomért egy krajcárt sem fog fizetni.

1. Hajdú-Bihar megye levéltára (HBm It), Hajdúkerület (Hker) levéltára IV. A 502/d-2 Conscrip. Regn. 1715 Bőszörmény
2. U. o. Hajdúböszörmény Itára V. A 1/b Fasc. XXI. Nro. 26; Fasc. XXIX. Nro. 2
3. U. o. V. A 1/a Prot. 1791/56
4. U. o. Prot. 1794/101
5. A Középkert, Zaboskert és Nadrágaskert létrejöttének sorrendjét és időpontját Györfly István és H. Fekete Péter munkái alapján valamint az általa is idézett 1791. jan. 21-i tanácsi határozat nyomán Dám László másként rekonstruálta (A hajdúböszörményi szőlők népi építkezése, Debrecen, 1972 13. 1.) Szerinte 1791-ben a Nadrágaskertet, 1794-ben a Zaboskertet és 1797-ben a Középkertet osztották ki. Az 1791-ben kiosztott szőlő azért sem lehet a Nadrágaskert, mert a jegyzőkönyvben szerepel az a határozat, hogy a szőlő céljaira elfoglalt néhány telek után járó ugarföld helyett másutt kell a tulajdonosoknak földet adni. A Nadrágaskertől az ugarföldek jóval délebbre estek, mint a többi szőlőtől, így ugarföldek a legkevésbé itt lehettek. Egyértelműen a Középkert 1791. évi kiosztására utal a tanácsulási jegyzőkönyv 1794. évi bejegyzése Somossy idézett javaslata kapcsán, amely szerint a kiosztandó Zaboskert csak a Középkerttel volt szomszédos. (V. ö. 4. sz. jegyzetel). A kiosztás helyes sorrendje tehát: Középkert, Zaboskert, Nadrágaskert.
6. A dorogiakra panaszkodtak 1793-ban egyes böszörményi gazdák, hogy Böszörménybe jöttükkor nem az országúton járnak „hanem az ujj Szőlőskert felé a városan kívül az ugar földekre a vetéseken taptak keresztül utat és mikor vetés nints azon Ugar földekbe is a Szántó földbe szenyvedhetetlen kárt tesznek”. HBm It. Hajdúböszörmény Itára V. A 1/a Prot. 1793/125
7. A jegyzőkönyvi bejegyzés szerint a városnak „Vén, Középső és Új” szőlőskertje van. U. o. Prot. 1795/124
8. Orosz István: A hajdúböszörményi mezőgazdasági termelés és agrártársadalom fejlődése 1784–1889. (In: Szendrei István szerk: Hajdúböszörmény története) Debrecen, 1973. 348. 1.
9. Orosz István: Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom (In: Rácz István szerk: Hajdúnánás története) Hajdúnánás, 1973. 117. 1.
10. HBm It. Hajdúszoboszló Itára V. A 402/a Prot. 1773 15. 1; 1774. 15. 1.
11. Dám: i. m. 21. 1.
12. Szoboszlón már 1773-ban is hasonló volt a helyzet, mert Fejér István és két társa egy szőlőskerti pajtából „egy kék rókás mentét, egy gubát és két véka diót” lopott. HBm It. Hajdúszoboszló
13. Dorogon 1818-ban elloptak „egy kopott, lágy farkú metsző kést, a baltája zsémbes...” U. o. V. A 101/d-4 1818 Nro. 447
14. U. o. 1819 Nro. 177. Hajdúböszörmény Itára V. A 3/a-2 Prot. 1794/4

ADATOK A JUHKOSÁR ALKALMAZÁSÁRA A HAJDÚSÁGBÓL

Bencsik János

Arra nézve, hogy a XIX. század elejéig a Hajdúságban is alkalmazták a juhtartó *kosarakat*, már eddig is ismertünk okleveles adatokat. Ezek a szűkszavú írott források azonban nem szolgáltatnak elegendő támpontot ahhoz, hogy a *juhkosárral* kapcsolatban számos kérdést tisztázhassunk. Az újabban feltárt levéltári és egyéb írott források már hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy jobban megismerhessük a *juhkosárt*, a *juhkosárhoz* kapcsolódó gazdálkodási formát.

A hajdúnánási közgyűlési jegyzőkönyvek adataiból kiderül, hogy a *juhkosarakat* nádból készítették, „Számos Gazdától sürgettetik azért, hogy részekre a Kosárnak való Nád vágást engednék meg.”¹ *Juhkosárnak és juhszárnyéknak* a gyengébb minőségű nádat is felhasználhatták,² természetesen a *kosárnak* való nád vágása is részét képezte a város magisztrátusa által irányított nádlás jogának. „... meg határozatott, hogy még csak kosárnak való Nádat is, annál inkább pedig rendes nád vágását is kezdeni (senki) ne merészelje.”³ A *juhkosár* elkészítése évente a juhtartó társaság kötelessége volt, esetenként a magisztrátus foglalkozott a helytelenül felállított *kosarak* áthelyezésének kérdésével. 1812-ben „panasz merült fel az eránt, hogy a Fejős és Nyájra vert Juhoknak kosarai vagy szárnyékjai olly káros Hellyeken Állítottak fel... (hogy) azon juhoktól az Ősz vetéseket... meg tartani nem lehet... (ezért) a *kosarakat* bontassa meg, s által tételét (rendelje el a magisztrátus).”⁴ Egy 1813-as adatból továbbá azt is következtethetjük hogy a *juhkosár* szállítható.⁵

A fentebb idézett 1812-es adat alapján az is bizonyított, hogy a *juhkosár* a fejős állatok tartásához kapcsolódott. E kérdés azonban mégsem olyan egyszerű, mert a *juhkosárral* egyidőben a város olaskertjeiben *esztrengákat* is építettek.⁶ Említett forrásainkban ez áll: „Muraközi Márton esztrengájából ellopatott...” vagy „Becskereki háza megett lévő esztrengája...” Megállapítható tehát, hogy a tanulmányozott korszakban az *esztrenga* az egyes juhtartó gazdák tulajdona lehetett, ahol bizonyára a fejős történt, vagy ami az 1804-es adat alapján biztos, ott is éjszakáztak az anyajuhok, bárányaikkal együtt. Mikor és mire alkalmazták tehát a *juhkosarakat*? Erre a kérdésre a Hajdúsági Múzeum Adattárában őrzött gazdasági feljegyzésekből következtethetünk. Eszerint Kun Demeter hajdúböszörményi juhtartó gazda „1856. évben Tömöri János nyáj juhász (elé) tavaszi kosár alá ki hajtott Juhot 14 Darabot, elletni, február 17-kén 1856ba csinálták a kosárt.” „Anno 1857be Tömöri János elletni Kosár alá kihajtott Juhott 15 darabott, melybe van Bárány 5. azaz ött. Summa 15.” „1859 Evről, Tömöri János Februárius 4dikén kosár alá hajtott ki 14 Darab

Ellős Juhot. Ismét a Szekeren szénát vittek és tűzrevalót akkor vittek ki 8 tojkót, summa 14 meg $8=22$." „Anno 1861dik évben Tavaszi kosár alá kiment ellős juhok száma 13- és egy két éces örü, tojkó pedig 3." Úgy ítélhetjük meg, hogy a juhtartó gazdák elsősorban *ellős* juhaikat pásztoroltatták *kosarakban*. Erre utal az az adat is, hogy „A juh tartó Gazdálkodás sérelmével esett a közelebb volt esztendőben (Hajdúnánáson) az, hogy a Kos tojkók egész esztendőt által a Nyáj juh között tartaván, azokkal a Juhok ideje előtt megűződtek és úgy a miatt a Bárányok ellése is a rendes és jó idő előtt bekövetkezni tartozván, a kemény hideg miat sok bárányoknak el kellett veszni.”⁷ A kosok *széthányása*, az űztetés megkezdése rendszerint október végén esett meg. A *kosaras tartás* a juhtenyésztésbe akkor kapcsolódott be, amikor a teletetni behajtott juhokat a tavaszi legelőre, elsősorban ellés végett kihajtották. Ezért a már idézett Kun Demeter-féle forrásban is másik számadás áll az év *vége* felé: „1857 Évrőli, Újabb Nyáj Juhász Nagy Miklós Eleibe Számon adtunk Szentmihálykor (napkor) huszonegy — 21 Darab Juhot mely közt van 5 azaz öt Bárány.” vagy „Anno 1859dik, Tömöri János nyáj Juhász elébe számoltak a Fijaim Szentmihály napkor 30 Darab Juhot Tojkóval együtt.”

A nyájjuhász tehát téli és nyári bérre tartott számot, amelyről újfent megemlékezik Kun Demeter számadáskönyvében. Az idézett írott forrásokból tehát kibontakozik a juhtartás évi rendszere, amikor is a *juhkosarak* a tavaszi legeltetés, elletés megkezdésekor jutnak szerephez. Télen át elhagyatva állnak, amiért megeshetett, hogy „A télen Mitski János nyáj juhász a keze alatt lévő juhokkal kint a mezőn lévén igen sok *batsó tanyát* meghibáztatott, fáit és nádjait leszedegette, s feltűzelte.”⁸ Az már természetes, hogy a meddő juhokat szinte egész télen a legelőkön, közös nyájakban pásztoroltatták. Csupán a gyengébb és hasas állatok szorultak be az ólaskertbe. Ezeket még tavasszal is védték, védelmükre pedig a *juhkosarak* szolgáltak. Különösen a gyenge bárányok és *fijas* juhok szorultak ilyen védelemre.

1. HB-m. L. Hajdúnánási jegyzőkönyv, V. A. 301/a. 12. k. 824. No. 315. november hó.

2. Uo. 1826. N. 210.

3. Uo. 13. k. 1831. N. 477.

4. Uo. 9. k. 1812. N. 58. március 30.

5. Uo. 1813N. 47. február 28.

6. Uo. 12. k. 1824. N. 211., 9. k. 1804. N. 123.

7. Uo. 1813. N. 165.

8. Uo. 14. k. 1835. N. 61., 1839. N. 92.

SZALONNÁVAL ELDUGOTT FORRÁS EMLÉKE A HAJDÚSÁGBÓL

Bencsik János

Először Marjai Márton hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Hajdúságban, illetve az ő közlése alapján Hajdúböszörményben él egy hagyomány, amely a *Tocó ér* forrásának szalonnával való eltömését őrizte meg, ez a magyarázata a Zelemér vasútállomás környékétől induló, eredő szárazvölgynek, amelyben csak esős, nedves években van kevés víz. A közelmúltban Hajdúdorogon bukkantam erre a hagyományra.

Hajdúdorog település-szerkezete egyszerű, egy ősi szerkezeti elemet őrzött meg; az átlós-keresztes elrendeződés fedezhető fel utcahálózatában. Észak felé a tokaji, dél felé a böszörményi, nyugatnak a nánási, keletnek az újfehértói út szeli át a települést. Az egyes szelvények, az egyes negyedek elnevezése is tanulságos. Részben a hajdúvárosokban ismert tized felosztást párosítják egy-egy morfológiailag, stb. jellemző ismérvvel. Eszerint az első részt *Hegytizednek*, a II. részt *Gáttizednek*, a III. részt *Vidító-tizednek*, s végül a IV. részt *Telek-hegy-tizednek* nevezik. A település DK-i szegélyén, kb. 2-3 km-re a központtól ered egy szárazér, a *Csattogó*. Hóolvadás idején és esős években a Csattogó megtelik vízzel, s a Vidító irányában keresztül folyik a településen. Több olyan esetet is számontart a közösség, amikor a *Csattogóban*, illetve a *Csattogó* szélén lévő *gemeskút* kicsapott, s a vize áradásszerűen végighömpölygött az utcákat szegélyező csatornában. Utóbb 1915-ben volt egy nagy árvíz, amikor a *Csattogó* forrása szinte órák alatt annyi vizet hozott a felszínre, hogy a medret méteres ár borította. Gáttal akarták útját állni, amikor ez sikertelen maradt, utána a *Gáttized* és a *Hegytized* lakói emeltek egy-egy gátat a települést védendő, a vízelvezető csatornákat pedig erősen mélyítették. Még Nánást is veszélyeztette. Azok aztán görbe bottal szúrták át a dorogi városrészt védő gátat. Mások szerint a nánásiak nagy gáttal védekeztek a *Csattogó* árja ellen, melyet a dorogiak szúrtak át botokkal. De az egyes tizedbeliek is ugyanígy ártottak egymásnak is.

Az idősebbek azonban hallottak, hogy a Csattogó valamikor még nagyobb víz volt. Előntéssel fenyegette mindig a hajdúvárost. Ezért a gáttizediek összefogtak és eltömtek, *bedugták* a forrását. Egyes adatközlőim szerint *Dugó Kovácsok* nagypapja irányította a munkálatot. Ezért is ragadt rajtuk a *dugó* előnév. Mások úgy tudják, hogy egy Kökényesi nevezetű kovácmester vállalkozott a forrás eltömésére. A lakosság *ódalszalonnát*, *káposztakövet* hordott a forrásba. Még a malomköveket is elnyelte. Végülis sikerült szalonnával eltorlaszolni a forrás vizét, s attól kezdve nem jelentett komoly veszélyt a városra a *Csattogó*. Adatközlőim összekeverik a Csattogó forrását egy nagy, bővíző kút históriá-

jával. Szerintük ez a kút csapott ki, ez veszélyeztette Dorogot. De ez a kút a *Csattogó* medrében volt, illetve a meder szélén, valahol a város szélén. Olyan jóvizű kút, illetve olyan bővizű forrású kút volt ez, hogy a múlt század végén pusztító szárazságban a Tisza vidékéről is ide jártak itatni a szarvasmarhákat.

Akadtak olyan adatközlők is, akik időhöz kötötték a forrás szalonnával való eltömését. Szerintük a tagosítás után, az 1880-as években történt mindez. Elöntötte volna a világot, ha útját nem állták volna. A városon keresztül a *Vidítóba*, onnan a Tiszába ömlött a temérdek víz. Ekkor csak a szalonna segített, az folytotta el a forrást.

Emlegetnek a dorogiak még egy másik jóvizű kutat, a *Görögkutat*. Nagy, téglával kirakott kút volt ez is, amelyből soha nem apadt ki a víz. A környékbeli tanyák lakosai, meg a határban dolgozók szívesen keresték fel a *Görögkutat*.

Befejezésként megjegyzem, hogy mind a böszörményi, mind a dorogi esetén egy olyan szárazmederrel kapcsolható össze a *szalonnával eldugott forrás* hagyománya, amely bizonyos időszakokban megtelt vízzel. Ennek magyarázata az, hogy a vízátnemeresztő réteg a szárazvölgy végében eléri a felszínt, s a talajba szivárgott csapadékot a felszínre vezeti. Ezt a hol feltűnő, hol elvesző természeti jelenséget ezzel a régi hagyománnyal magyarázzák meg.

A Hajdúsági Múzeum új mozgalom elindításával akarja a szocialista brigádok művelődési vállalásait célszerűen szolgálni. Nevezetesen: felkérte a szocialista brigádokat, hogy legyenek testületileg a Múzeumbarátok Köre tagjai. A felhívást kedvezően fogadták, s eddig több brigád lépett be a Baráti Körbe. Megérdemlik, hogy név szerint is szerepeljenek: *Lévai Sándor brigád* (Hajdúsági Építő Szövetkezet), *Delta Brigád* és *Radnóti Brigád* (Egyesült Izzó), *Béke brigád* (Rico), *Április 4-e*, *Lenin*, *Hámán Kató*, *Törekvés*, *Kun Béla brigádok* (Textilfeldolgozó).

PETŐFI KIRÁLYHÚ ELLENFELE: MEZŐ DÁNIEL

Kövér György

Petőfi 1848. március végén írt, „A királyokhoz” című versét, mely a költő szerint is „népszerűtlensége fő oka” lett Magyarországon, azonnal éles támadások érték. Közülük Mező Dániel h. böszörményi nemzet-őr s társai Honfi Szózata¹, „...országszerte (kiemelés — KGy) a Petőfi és republikánus politikai törekvései ellen indított támadás eszközévé vált.”² Az ellenverset Petőfi önértézetesen visszautasította naplójában.

A történeti tény ismert, nem kell tehát dezilluzionálást keresni előkaparásában. A tény megközelítése, magyarázata azonban egyoldalú. A Petőfi-kutató Mezősi arra tér ki elsősorban, hogy sajátságosan a *vidéken* találhatók a köztársasági radikalizmus ellenzékének fő támpontjai.³ A hajdúböszörményi helytörténész H. Fekete Péter „egy kis csipkelődésnek” s az „országos tünet hajdúsági visszhangjának” tekinti Mező Dániel fellépését.⁴ A társadalomtörténet szempontjából úgy látom, hogy nem egyszerűen a *vidék*, hanem *egy sajátos vidék* fejlődéséből kisarjadt megnyilatkozás lett az országos hangulatok *vezérszólamává*. Ennek bizonyítására Mező Dániel *életútját* kell a forrásszegénység korlátai között megvizsgálni, s a Petőfi-kutatás kidolgozott adataival összevetni.

A Hajdúböszörményi Ref. Egyház anyakönyvei szerint Mező Dániel apja, Mező József „Vámos Pirtsen lakó asztalos mester”, 1805 decemberében nősült be Böszörménybe. Felesége: Nagy András árva leánya lett, Mária. 1814-ben született fiuk Mező Dániel. Iskoláit feltehetőleg nem itt végezte, a későbbi tanácsnok választásoknál az ő jelöltségét ugyanis ezzel nem nyomatékosítják. 1837-től 40-ig a nagykállói fiúiskolák rektoraként „szorgalmatosan és fundamentumossan tanít”.⁵ Az 1841-es hajdúböszörményi tanácsulési jegyzőkönyv szerint Mező Dániel ügyvéd, özvegy édesanyja oldalán már böszörményi lakos, bár még elsősorban a család pörös ügyeit intézi. Nem sok sikerrel. Török Mihály utódai, mint alperesek ellen pör alku érvénytelenítést kezd, így kívánván visszaszerezni a 32 éves zálogra 1828-ban ítélt ősi fél belső telket a reá eső szállás Ugar és rét kaszállókkal.⁶ A felperes azonban „a kötött zálogos esztendők bevértására utasítottak”.⁷ Így 1842-ben „a jelen évi mostoha és rendkívüli időkben ... sok szükségleteiktől kényszerítetett” Szabó telektulajdonosok belső telkét veszi meg „a jelenleg ezen egész telek után ki osztott külső telek, ugar és Réti földek teljes és nyilvános kizárásával.”⁸ Itt a negyedik tized 42. belső telkén találjuk összeírva az 1842-ben készült belső fundusok mérnöki lajstromában, a mai Újvárosi-Kossuth-Árpád utcák határolta háromszögben.⁹

Már 1841 decemberében jelölték árvagyámi hivatalra, de nem választották meg. Ebben ismeretlenségénél csak vagyontalansága hátráltatta jobban. A ház-

szerzés után 1843-ban az újra megürült árvagyámi hivatalt elvállalta, inkább lemondott a tanácsnoki jelöltségről.¹⁰ ettől kezdve rendszeres tisztségviselő, az fő megélhetési forrása is. Adóját — amely minimális — készpénzben fizeti, 1845-ben 9 3/4 garast,¹ 1845-ben már tanácsnökká választják, különösen pénzügyi feladatokat bízunk rá, pl. adószedésért 40 pFrt jutalmat kap. 1848-ban a tisztújításkor (február 19.) nem lesz újra tanácsnok, hanem március 3-án „a telkes könyv vezetésére s réti csatornai pénztárbeli régibb tartozásoknak s tisztszabályozási költségeknek beszedésére választatik el.”¹²

A pályáiv szinte kínálja a szembeállítás Petőfiével. A mészárszékből Petrovits István családjában „az elért jómód megérlette azt a vágyat is, hogy gyermekeiket értelmiségi embereké neveltesse.”¹³ Mező József esetében nincs ilyen adatunk. Minden esetre a kispolgári foglalkozás, a kistótfalusi lelkész nagybácsi példája és esetleg támogatása emelkedésre ösztönző lehetett. A foglalkozása gyakorlásából élő értelmiségi szerepéhez, „kiművelt emberfők” eltartását azonban a bomló feudalizmus Magyarországa csak korlátozottan és bizonyos posztokra szorítva bírta el. Petőfi — akinek iskolai tanulmányai apja csődbejutása miatt egyébként is félbeszakadtak — még a nehezen megszerzett segéd-szerkesztői állástól is szabadulni igyekszik:

„Hah, börtönöm ajtaja megnyílt
— Nem börtön-e a hivatal? —
Csókolgat a drága szabadság
Édes, tüzes ajkaival.”

(Azokhoz az én jó pesti patásaimhoz 1845.)

Sorsából, alkataból fakadóan képtelen volt a hivatalhoz idomulásra s mint már népszerű költő, ezt meg is engedhette magának. Forradalmárrá érését az irodalomtörténet újabb és újabb szempontokkal gazdagítva tárja fel. (Pándi Pál, Mezősi Károly, Fekete Sándor.) A reformkori Magyarországon azonban nem ez volt a *tipikus út*. Sokkal inkább jellemző Mező Dániel pályája, aki szívós igyekezettel épp a hivatal minden áron való elérésére törekedett. Nemesei kiváltságok hijján, elhelyezkedési lehetőséget — ha csak nem akart kállói rektor mardni — a hajdúvárosok kialakult szakigazgatási apparátusa nyújtott.¹⁴

Mező Dániel Honfi Szózatát Petőfi is, a feldolgozók is a sértegetés, gúnyolódás silány megfogalmazásaként tekintették. S bár a vers valóban gyenge, formai értékeiért is Petőfit illeti babér, mondanivalójának néhány fontos gondolata mindenképpen több figyelmet érdemel, mint a felszínes sérelmi megközelítés.

1. A megvalósult *alkotmányos monarchiát* 1848 áprilisában Mező D. „nemzet-éltünk e dicső szakának” tekinti, de nem a nemesi reformmozgalom eredményét méltatja, hanem a királyi kegyet, mely „e szép hon felvirágozásán fáradozva minden jót akar”.

2. A második versszaktól végig ismétlődő, alapvető probléma a „hűség” és a „hűtlenség” szembeállítása. Mező társadalomszemléletét a király és a nemzet közötti *társadalmi szerződés elmélete* hatja át. A „magyar nép”, „Magyar hon” fogalma nála nem a „nemesi nemzet” jelentésével szerepel, hanem annál jóval szélesebb, polgári pontosabban állampolgári értelmet nyer („polgártárs! ki eddig hű valál”). Nincs tehát igaza Rosentha Mór rekontra versének, aki a „bukott táblabíró szellemét” látja Mező minden gondolatában.¹⁵ A hon s király iránt egyaránt lojális Mező Dániel verse a király és a tisztújítás erőterében lebegő hajdúvárosi nem-nemesi hivatalnok álláspontját tükrözi, mégpedig reálisan. A letelepedés óta egyébként is politikai hagyomány volt itt a lavírozás.

A hajdúk „ha kiváltságait meg akarták tartani, többé-kevésbé ki is lettek szolgáltatva a közhatalom mindenkori képviselőinek.”¹⁶

3. A „nemzet-örserég” feladatát így abban látja, hogy mint „hon, s királynak, béke s csendnek öreül eskütt”, a fennállót biztosítsa. Őv a „lázító szók határaitól”, elutasítja a forradalom radikalizálását. Nem véletlen, hogy „a haza részére adakozók névjegyzéke” szerint Mező D. Úr egy garast sem áldoz 1848 május végén.¹⁷

Ez a lecsupaszolt, társadalmi tartalmát rejtő, királyhű radikalizmus-ellenesség azért lehetett országos hangulatok vezérszólamává, mert minden olyan irányzat felsorakozhatott mögé, amelyik az adott kérdésben a felszínen egyetértett.

Akárki rejtőzködött tehát a Mező D. név mögött — hisz olyan feltételezés is napvilágot látott, hogy ez csak álnév¹⁸ — tény, hogy a kor társadalmi valóságából konkrétan kielemezhető személyiség volt. Mező Cándi ügyvéd és városi tanácsnok 1864-ben hunyt el Hajdúböszörményben, sorvadásban.¹⁹

1. Eredeti: Debrecen-Nagyvárad Értesítő 1848. ápr. 23. Röplapon: Hajdúsági Múzeum Történeti Adattára 904. Kiadták Pesten Trattner nyomdájában is 1848. május 2-án, külön röplapon. Legújabb közlése: Petőfi koszorúi Magvető 1973. 134–135. old.
2. Mezősi K.: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson in. Petőfi és kora 1970. 526–527. o. 1959. 11. old.
3. uo. 527. old.
4. H. Fekete P.: Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban Hb. 1948. 78. old.
5. Tüli Ref. Egyházkerület Levéltára II. Canonica-vizitációs jkv-ek 1838. márc. Felső-Szabolcs Itára V. A 402/a Prot. 1773. 4. 1. Nagykálló 5–6.
6. HBML V. A. 3/a 28. Tanácsulási jkv-ek (1841) Könyvszám 866.
7. uo. V. A. 3/a 29. (1842) k. sz. 950.
8. uo. k. sz. 790.
9. HBML V. A. 2/f 2. Téves a helytörténeti irodalom azon állítása, hogy az egykori tizedbeosztás a mai kerületi beosztásnak felel meg, mert a beltelkek (tulajdonképpen mai első kerület) is 6 körökbe tizedre voltak felosztva. Vö. H. Fekete P.: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára Bp. 1972. 140. old.
10. HBML V. A. 1/a 47. Közgűülési jkv-ek (1848) k. sz. 77, 81.
11. uo. V. A. 7/c 1. Adószedői kézikönyv.
12. uo. V. A. 1/a 72 Közgűülési jkv-ek (1848) k. sz. 77, 81.
13. Mezősi K.: Petőfi atyjának fűlőpszállási bérletei in. Közelebb Petőfihez Bp. 1972. 140. old.
14. Poór J.: Hajdúböszörmény város levéltárának iratai in. HBML közleményei 3. sz. A helytörténet-írás levéltári forrásai I. 1848-ig. Debrecen 1972. 248–249. old.
15. Debrecen-Nagyvárad Értesítő 1848. máj. 8. Ld. Endródi S.: Petőfi napja a magyar irodalomban 1842–1849-ig. Bp. 1911. 418–419. old.
16. Rácz I.: A hajdúsabadság birtokában in. Hajdúböszörmény története Db. 1973. 73. old.
17. HBML V. B. 49/c 1.
18. Vö. P. O. M. V. k. 219. old. (szövegkritikai jegyzet)
19. Hb-i Ref. Egyház Halotti Anyakönyve VIII. k. 1863–70-ig. 515. sz.

A KÉPEK EREJE

(Megnyitó Madarász Gyula és Szilágyi Imre kiállításán)

Bellon Tibor

A terepen dolgozó néprajzosok mindig örömmel figyelik és gyűjtik össze azokat a különbségeket, melyek a munkás napok és az ünnepek között feszülnek. Minél nehezebb, szigorúbb a mindennapi munka, minél nehezebb megbírkózni a természet vad erőivel, minél verejtékesebben lehet kisajtolni a földből az Életet, annál örömtelibb az ünnep, az aratás megérdemelt boldog ünnepe. A munka feszítő ritmusa és a megpihenés, számvetés ünnepi öröme az a két pólus mely között az emberi élet ritmusa munkál.

Mi most ilyen érzésekkel állunk e Múzeum fehér falai között. Ünnepre jöttünk, megpihenni, erőt meríteni két kiváló alkotó művészetéből, Madarász Gyula és Szilágyi Imre gazdag világából.

A múzeumoknak van egy csodálatos tulajdonságuk, hogy terük nem fejeződik be a tömör falak határán, hanem világuk sokkal tágabb. A régészet a múlt mélységeibe, a néprajz a hagyományos paraszti életforma sokszínű, gazdag világába vezet — a képzőművészeti alkotások mindegyike pedig különleges keretű ablak, melyen át az alkotó művész segítségével szűkebb vagy tágabb világra látunk. Ha igaz, hogy a megélt valóság a tájhoz, korhoz kötődés az emberi megnyilvánulás formája, úgy ez a művésznél százszorosán igaz! A két kiállító művész alkotásaiban átsüt az alföldi ember szemléletvilága. A hajdúsági táj ott feszül a képekben.

Madarász Gyula képei lekötik, nem engedik elmozdulni a látogatót, drámaisága igaz emberi tartalmat, a megélt valóság igaz világát közvetíti felénk. Az Alföld kötött agyagvilága, az itt dolgozó, küszködő emberek valóságát hozza, mely felett a sokszínű ég mintegy megadja a megláttatni akart világ küzdelmes szépségét. Úgy is fogalmazhatnám, hogy képeinek etnográfiai hitele van. A mezővárosi-falusi világ realizmusa árad alkotásaiból, s az az együttérző, megértő szeretet, mely a hitelét adja. Ember nélkül tájat ábrázol úgy, hogy fel sem tűnik az ember hiánya, mert valójában nem is hiányzik; a keze munkája, jelenléte a dolgokban ott van.

Szilágyi Imre képei a megélt valóságot más oldalról közelítik meg. Az őt izgató problémák feszítéséből úgy keres kiutat, hogy megrajzolja őket olyannak, mint amilyenek a valóságban látja: csúfnak, gonosznak, félelmetesnek, nevetségesnek, játékosnak és vidámnak. És abban a pillanatban, ahogy a figurái megszületnek — érezzük, hogy ő győzött, felülemelkedett rajtuk, letiporta, megálázta vagy neveltségessé tette őket, s mi vele együtt örülünk és nevetünk, mert érezzük, hogy valamilyen nyomasztó dologtól szabadított meg minket.

A hite az, hogy az ember csak a saját arcát viselheti igazán, becsülettel — bármilyen is az, a felvett álarcok hamisságot, rútságot takarnak, ezért idegenek és veszélyesek.

Madarász Gyula és Szilágyi Imre művészete ezen a kiállításon mindnyájunk számára bizonyította, hogy környezetünk, világunk értékei benne vannak ebben a tájban, szülőföldünkben. Erősítik a hitünket a munkában és a szépségben, mely mindannyiunk közös vallása, akik ide eljöttünk.

Hajdúböszörmény, 1974. februárjában.

A Hajdúsági Múzeum (a hajdúnánási és a polgári tanácsok segítségével) új honismereti kiadványsorozatot indított. A sorozat három első füzet (Hajdúsági Közlemények) néprajzi és helytörténeti témát dolgoz fel. I. A paraszti szarvasmarhatartás Hajdúnánáson a XVIII. század végétől (Bencsik János), II. és III. füzet egy-egy fejezete a Polgár története c. monográfiának (Nyakas Miklós és Bencsik János).

ADATOK VERES PÉTER ÉS HAJDÚBÖSZÖRMÉNY KAPCSOLATAHOZ

K. Nagy Ilona

Veres Péter bősziörményi kapcsolatait már 1965-66-ban próbálta feltérképezni a gimnázium magyar-szakköre Kertész tanár úr vezetésevel, de ez a munka akkor félbemaradt. Kaptunk ugyan Péter bácsitól egy levelet (ami sajnos időközben eltűnt), melyben leírja, hogy a felszabadulás előtt és után is gyakran megfordult bősziörményben. Fiatalabb korában kerékpárral járt át az ismerőseihez, s azok is gyakran meglátogatták őt balmazújvárosi otthonában.

Kik voltak ezek az emberek? Hadd válaszoljak erre a kérdésre Nádasdi Péter szavaival: „Veres Péternek, az írónak számos és tartalmas kapcsolata volt a bősziörményi emberekkel. Rendszeresen átjárt apámhoz az ottani gimnázium VIII-os diákjainak az a csoportja, melyből később a márciusi front káderei kinőttek: Ujhelyi Szilárd, Kis József, Losonczy Géza stb. Rendszeresen levelezett és érintkezett Bagosi Imrével, a Nemzeti Radikális Párt bősziörményi elnökével ill. ennek baráti körével. Számos levelet váltott egy Csikos nevű emberrel, aki 1944-45-ben Bihar megye rendőrfőkapitánya lett. Ugyancsak megfordult házunkban egy Csiha nevű gazdálkodó, volt kisgazdapárti politikus. A 30-as évek dereka táján havonta átbiciklizett hozzánk a bősziörményi szociáldemokrata pártszervezet vezetője: Elfenbein elvtárs s Major Gyula, későbbi bősziörményi polgármester is.

Megfordult nálunk egyszer-kétszer Gellén Imre, akiből később az ottani Kommunista Párt titkára lett.

Rendszeres jó kapcsolata volt K. Nagy Imre könyvtárossal, aki mint hentessegéd Bősziörményben a kommunista ifjúsági mozgalom egyik részese volt...”

De térjünk vissza a felszabadulás előtti időkhöz. Milyennek látta Péter bácsi Bősziörményt 1934 októberében? Egy Népszavában megjelent cikkből idézhetnénk, mellyel a Hajdúbősziörményi Hírlap olvasói az 1971. dec. 23-i számban találkozhattak:

Ebben az időben ismerkedett meg Bagosi Imrével, aki „kedves, jó barátja” lett az évek során. Összekötő kapocs volt Veres Péter és Bősziörmény között. Segített az új barát első könyvének eladásában. Nagyon jól megértették egymást — mondja Bagosi Imre — annak ellenére, hogy nem egy párt tagjai voltak. Bagosi Imre őriz egy emlékkönyvet, melybe többek között Veres Péter is írt 1936. Péter Pál napján.

„Remélem, hogy mi gondolathordó, öntudatos parasztok, valamikor még a Rákos mezőn találkozunk nem csupán azért, hogy beszéljünk róla, hanem meg is valósítsuk az új és jobb világot.”

Emlékszik egy 1936-os (vagy 37-es) kultúrdélutánra, melyen Veres Péter is részt vett és látta hallotta Veres Pétert 1945-ben a gimnázium előtt egy nagygyűlésen.

Egy gyűlésről a Hajdúböszörményi Hírek is megemlékezik, 1947. szeptember 6-án.

„30-án reggel a Nemzeti Parasztpárt helyiségében több mint ezer ember várta a kisparasztot...”

Szinte kivették Hajdúböszörményben az autójából mikor megérkezett. Nem jött ünnepeltetni magát, hanem jött azokhoz a paraszthoz, akik hűek voltak eddig is hozzá és mindig bíztak benne. Nem ígéretet sokat, mert mint mondta, szegény nemzet vagyunk, és a sültgalamb még a demokráciában sem röpköd, azért meg kell dolgozni, és olyan világot kell teremtenünk, hogy el is érhessük, de úgy, hogy magunk termeljük meg magunknak. A hároméves tervet mindenképpen meg kell valósítani, mert enélkül jobb világ el sem képzelhető, ha nem fogunk össze minden erőt a nemzet szolgálatára és úgy, hogy a dolgozó nép ne csak a munkából részesüljön, hanem annak a hasznából is.”

1947. január. Veres Péter ötven éves. Hogyan köszöntötte az író Bőszörmény? A következőket olvashatjuk erről a Hajdúböszörményi Hírek 1947. január 11-i számában:

„Veres Péter születésének 50 éves, írói munkásságának 20 éves évfordulóját országsszerte megünnepelték. A hajdúböszörményi Paraszt Párt vízkeresztkor emlékezett meg vezéről...”

Az Uránia filmszínház nézőtere nem tudta befogadni az odasereglett ünneplő parasztságot. A parasztfjúság énekkara a parasztindulóval nyitotta meg az ünnepélyt. Utána dr. Szabó Imre megnyitó beszédében a zsellérparaszt Veres Péterről, küzdelmes pályájáról s néhány kedves közös élményükről emlékezett meg.

Majd dr. Erdős Károly szépen felépített tanulmányában ismertette Veres Pétert, az embert és politikust. Egyszerű, őszinte előadás volt, mint amilyen Veres Péter. A „Számadás” c. önéletrajzát ismertette, több helyen szó szerint idézve a könyvből.

...Karácsony Géza „Veres Péter mint író” címmel tartott előadást...

Az ünnepélyt V. Kovács Lajos pártelnök zárta be...

A műsort Szabó Róza, Müller Ede, Ignáth Róza, Nagy Pál ifjúsági tagok szavalatai egészítették ki. Az ünnepély egyes műsorszámát Fazekas Ferenc párttitkár konferálta be.”

„Újváros és Bőszörmény közt nincs és nem is volt vonatjárat. De volt bicikli... — írta Nádasdi Péter 1971. március 6-án a Hajdúböszörményi Hírlapban. — Jöttek az emberek biciklin, jöttek szekeren. Önfedelt s órákig tartó beszélgetések: álmok, tervek a jövőről... Veres Péter mindig várta s szeretettel fogadta a bőszörményieket...”

Így jutott el 1939 tavaszán Veres Péterhez K. Nagy Imre is. Ekkor 17 éves volt. Könyveket, folyóiratokat kapott kölcsön Péter bácsitól (pl. Kelet Népe, Válasz, Szabad Szó; orosz klasszikusok, a falukutatók és Péter bácsi könyvei). Veres Péter önképzésre, érdekes könyvek olvasására buzdította. Igyekezett felkutatni azokat a fiatalokat — mondja K. Nagy Imre —, akikre majd a későbbiekben támaszkodni lehet.

Mikor járt Veres Péter, mint író Hajdúböszörményben? Mikor rendeztek műveiből irodalmi esteket?

1936. vagy 37? Egyik ember így emlékszik, a másik úgy.

1954. A könyvnapokon rendezett irodalmi estről ez jelent meg a Néplap 1954. november 9-i számában:

„Veres Péter Almáskertjéről tartott irodalmi esten alig lézengtek, mert nem volt sem színházi előadás, sem tánc.”

Aztán csend van. Nagyon sokáig. 1967-ben egyik levelében így ír Veres Péter:

„Sokfele voltam az utóbbi években író-olvasó találkozón, de egyetlen hajdú-bihari városba se hívtak meg. Igaz, egyszer már kihívtak a Bocskai gimnáziumba, de akkor nem mehettem.”

Vajon miért nem? Ezt a találkozót Kertész tanár úr szervezte volna, de sajnos, nem sikerült létrehozni. Nem Péter bácsi mondta vissza!

Végül mégiscsak sikerült megszervezni egy találkozót, és 1967. május 14-én meg is tartottuk a gimnázium kollégiumának dísztermében. A négyórás beszélgetéssel Péter bácsi is, mi is elégedettek voltunk. Szó esett ott a magyarok eredetétől B. Bardot-n keresztül a miniszoknyáig mindenről.

1969. októberében a könyvtár hívta meg Veres Pétert, aki érdekes előadást tartott az egybegyűlteknél.

Szerepel e Böszörmény Veres Péter műveiben?

Természetesen szerepel, ha nem is mindig név szerint, hisz Böszörmény is a „Hortobágy Mellyékéhez” tartozik. De több művében emlegeti név szerint is.

Mit ír erről Nádasdi Péter a levelében?

„Műveiben nem is annyira a böszörményi ember jelentkezik, hanem az a hajdúsági, tiszamenti, kunsági „ridegparaszt”-típus, amelynek a termőhelye többek között Hajdúböszörmény tanyavilága volt...”

Novelláinak egyik hőse, Józsa István (A patriárka), külső habitusában egy böszörményi embert rajzol. De mivel az illető még él, a nevét nem árulhatom el. Hangsúlyozom, csak a külsőségek azonosak...”

Vajon mi volt Veres Péter véleménye a városról a felszabadulás után? Ezt is Nádasdi Pétertől tudjuk meg:

„Szerette a várost. Levegősebbnek, szellemiekben gazdagabbnak találta, mint szülőfaluját.”

A gimnázium honismereti szakköre eredményesen szerepelt a Sárospataki Diáknapokon, ahol egy arany és egy ezüst díjat ítéltek oda néprajzi tanulmányaikért.

1974. október 22-én tovább bővült a Hajdúsági Múzeum állandó Kiállítása azzal, hogy megnyitottuk a „Hajdúböszörmény a XX. században” c. új kiállítást. Az eredetileg munkásmozgalmi kiállításnak tervezett egység szűkös anyaga miatt csak azt a szerepet vállalhatta, hogy városunk XX. századi anyagát mutatja be.

ADY-EMLEKEK A HAJDÚSÁGBAN

Kocsis Róza

Amilyen gazdag a Hajdúság történelme, olyan szegény az irodalomtörténete. Néhány jelentősebb író, költőn kívül alig adott e táj tollforgató embert az egyetemes magyar kultúrának. Nem születtek, vagy nem találtak otthonra e vidéken az irodalom kimagasló egyéniségei. A hajdúvárosok szerényen húzódnak meg az irodalmi emlékekben gazdag Debrecen mögött. Szegénység és szerénység jellemzi irodalomtörténetüket. Imitt-amott észlelni csak apró villanásokat. Azokat is többnyire nem ők termelték hanem Debrecen juttatta nekik. De olykor még e villanásokat is félünk magunkénak vallani. Valami szegénylős szerénység, avagy rettegés a parlagias provincializmus távlat nélküli szemléletmódjától, elhallgattatja azt is, ami valóság. Pedig sokszor aprócska történetek is lehetnek érdekesek, sőt olykor értékesek is. Ezért mertem Ady Endrével kapcsolatos történetekhez nyúlni. Hiszen a nem, vagy alig ismert történetek túl az érdekességeken jelentősek is. Mert bevilágítanak az örökké vívódó költő életébe, és bennük vibrál Ady korának jó néhány ellentmondása.

1899. július 11-én, a szenzációra éhes Debrecenben szárnyra kapott a hír: egy bösörményi asszony leugrott a mozgó vonatról. Másnap az újságok néhány sorban tájékoztatták az olvasókat a történetekről. Kiderült, hogy özv. Pető Józsefné, aki Hajdúböszörményben az Orosztemplom-utczán, a Csobay-féle házban lakott, tévedésből a Szatmár felé menő vonatra szállt fel. Amikor tévedését észrevette, ijedtében le akart szállni. Természetesen a már mozgó vonatról nem tudott lelépni, hanem leesett. Csupán kis bőrhorzsolást szenvedett. Elegendő ahhoz, hogy (az élet furcsa játéka) bekerüljön a rendőrségre, ahol testi épség elleni kihágás miatt felelősségre vonták, és bekerüljön Ady révén az irodalomba. Hiszen a fiatal újságíró-költő Júliusban c. versét a hír hallatán írta. De korántsem azért jelentős, mert özv. Pető Józsefné története ihlette — „Ki a kisvonatról leugrik, Arról őt sorban zeng a dal...” —, hanem azért, mert Ady túl a szenzáción pillanatra megvilágítja a szerkesztőséget, és elének állítja a századvég robotoló újságíróját: „Szükség van a laptöltelékre, Hogy hír legyen csak az a fő, ... akármilyen kórusban zeng a riporter-énekes... reklámra, hírré vágyik...”

„Budapest, 1909. május 22. Kedves Bandikám!
Örülök, hogy írtál mert öröm nekem azt olvasni, amit te írtál, pláne amit nekem írtál. Azonban sajnálom is, hogy írtál. Hát kellett neked-nekem-írnod? Emiatt? Hát van a világon más magyarul író poéta, aki felvehetné veled a

versenyt, ha te a fővárosi ösztöndíjat ambicionálsz? A te ügyedet én előttem hajszára sem vitte elébb a leveled. De, mert arra következtek írásod miatt, hogy nyugtalan vagy: megnyugtatódásra jelentem, hogy még leveled érkezése előtt csak úgy szórtam a kosarakat a személyesen kopogtató poétáknak és íróknak: — Nem lehet, uram, nem lehet, öcsém. Szó se lehet itt másról, mikor Ady Endre is pályázott.

Ha valaki ismer, szeret, nagyra van veled, olvas, figyelemmel kísér: én bizonyára leghívebb gárdához tartozom. Alig van sorod, ami figyelmemet az évek folyamán kikerülte volna. Szóval én még öklömmel is harcolok érted és melletted. Osztják-e hevületedet jury-tagtársaim? egyelőre nem tudom; de remélem, hogy tied lesz a jutalom. Te érdemled, meg azután rád is fér. Írjak-e Tulipániáról? Itt most nagyon mulatságos az élet. Nyár kezdete van és már rácsapott a dér a koalíció kutyáira. Csak hagyjuk őket szorongva vergődni a Bank kapuja előtt. Egy felől bizonyos vagyok: kutyából sohse lesz szalonna! Teljes szeretetével ölel hű, öreg pajtásod Benedek János”

Eddig a levél, melyet Hajdúböszörmény egykori országgyűlési képviselője küldött Ady Endrének Párizsba, hogy megnyugtassa a „szent ámulások városában” immáron enyhülést hiába kereső, tépett idegzetű költőt. A levél, mely biztat, és hűségről tanuskodik. De honnan e hűség? Honnan sarjadzott a barátság?

Bizonyára Debrecenből. Ahová a Nyírbalkányban született Benedek gimnáziumba került, majd Iglót és a pesti egyetemet maga mögött hagyva ügyvédként letelepedett. Ahol tíz éven át a Debreczen című függetlenségi lap munkatársa, később felelős szerkesztője.

Valóban Debrecenben fakadt a barátság. Az egymás melletti munkában született. Mert rövid ideig ugyan, de együtt dolgoztak a Debreczennél. Ady ugyanis 1899. április 25-én főmunkatársa a lapnak. Benedek pedig még korábban, hiszen 1899 nyarán már a lap névleges szerkesztője. Az ismeretség azonban valamivel korábbi. Minden valószínűség szerint 1899. február 14-én, az Arany Bika szálloda dísztermében rendezett zártkörű jelmezes táncestélyen találkozhattak először. A jogász- és tisztviselőkör jelmezbálján, ahol Ady tengerészti egyenruhában jelent meg. Pár héttel később április 14-én a Kereskedelmi Akadémia dísztermében találkoztak ismét. A Csokonai kör meghívására érkezett ide a költő, és néhány versét olvasta fel. Benedek János, mint a kör egyik vezetője, néhány nap múlva értékelte az irodalmi társaság tevékenységét. Évi jelentésében megemlítette Ady szereplését is. Közben Ady április 25-én átkerült Benedek lapjához. Pár nap múlva (29-én) Dyb aláírással a Debrecenben jelenik meg Ady első olyan írása, melyben Benedekről szó van:

„A Csokonai-kör közgyűlést tartott. A kör agilis poéta-titkárja Benedek János készített jelentést a kör működéséről...”

Alig melegegett meg Ady Benedekék társaságában, máris menekülésre gondolt. Engedett a „pakfon-város” csábításának, és elhagyta Debrecen. Volt szerelmek, barátok nem tudták megkötni. Szellemi fejlődéséhez, művészeti kibontakozásához új utakat keresett. Joggal. Hiszen Benedek is ezt írta Váradra: „... Munkatársunk Ady Endre és Sipos Béla, mindenik használható, tehetséges gyerek, kellő diszpozíció s irányítás mellett pompásan dolgoznak...” De „a csodálatosan ható, intelligens, modern Nagyvárad” forgatagában is jutott egy-egy röpké gondolat az egykori szerkesztőnek. Ha nem is mindig neki, de olykor

róla íródtak a sorok. Így a „Színházigazgató és kritikus” című cikk is. Benedek János és Komjáthy János színidirektor párbaja körüli hírek lehetőséget adtak a költőnek, hogy vaskos igazságokat vágjon rövidlátó kollégái fejéhez.

Néhány hónappal később, 1901. év elején Benedek János Hajdúböszörmény országgyűlési képviselője lett. Mint képviselő 1903. júniusában belekerült. a „Somló-ügybe”. Miután Ady: „Merénylet a jogakadémián” című cikke nyomán értesült arról, hogy milyen módon próbálja a váradi klerikális-kör elnémítani Somló Bódogot, interpellációt terjesztett elő a parlamentben. Természetesen Wlassich Gyulától, az akkori vallás- és közoktatási minisztertől elutasító választ kapott. 1909-ben barátai rábeszélésének engedve Ady megpályázta a Ferenc József koronázási jubileumi alapítvány 2000 koronás szépirodalmi díját. Sokat nem remélt. A zaklatott költőt Párizsban is az esetleges kudarc nyugtalanította. Ezért levelet írt Benedek Jánosnak, aki a díjat odaítélő bizottság tagja volt. Ekkor íródott Benedek ama levele, melyet előbb már idéztem. Az ígért támogatás valóban eredménnyel járt. Ady novemberben megkapta a 2000 koronát. Egyszerre nyert pénzt és hivatalos elismerést. Nem is feledkezett meg jóakarójáról. A Nyugat 1910. január 16-i számában megjelent írása is ezt igazolja: „Hálás vagyok Budapest főváros irodalmi díjáért Benedek János tisztelt barátomnak, s értem sikraszállt bátor társainak.” Ma már nehéz megállapítani, hogy a debreceni hónapok után hol, mikor, hányszor találkozott ez a két különös sorsú ember. Annyi bizonyos, hogy barátságuk nem szakadt meg a későbbiekben sem. A költészet iránt érdeklődő Benedek akkor sem lett hűtlen Adyhoz amikor a Függetlenségi Párton belül súlyos válság jelei mutatkoztak. A gondok csak erősítették ezt a barátságot. A háború borzalmait riadt szemmel figyelő beteg költő a barátok között próbált menedéket találni. Kik voltak a barátok? Csinszka 1915. április 15-i levele elmondja:

„eljutottam Balázs Béláék... Móriczékkel voltunk együtt... Hatvanyval ebédeltünk... Benedekékhez, Kabosékhoz és Rippl Rónai Józsefnéhez lesz időnk még eljutni...” Kérdés, hogy eljutottak-e?

A századfordulót hatalmas gazdasági, eszmei áramlatok ellentétes harcainak jellemezték. Ekkor fejlődött az elmaradott feudális ország városi polgárságot teremtő, iparosodó országgá. A század elején meginduló magyar irodalom a forrongás terméke. Vagy így, vagy úgy magában hordozza a változás nyomait. A kor vezéregyénisége Ady Endre, a legérzékenyebben reagált az egyre időszerűbbé vált társadalmi, politikai kérdésekre. Ezért szinte indulásától támadások keresttüzében dolgozott. A korai támadók egyike volt ifj. Móricz Pál, a Hajdúság írója. A hajdúnánási író történelmi- és társadalmi szemlélete, művészi elgondolásai, egyénisége a mélységesen konzervatívok táborába sodorták. A múltról, a magyarság történelméről, hagyományairól kialakított sajátos szemlélete korán szembe fordította a vívódó, újat kereső Adyval. Az első komolyabb összecsapásra az Ady-Zoltai sajtóvita idején került sor. Akkor, amikor kiderült, hogy Adyt nem a Debrecenhez fűződő csalódások ösztönzik vitára, hanem a „városos Magyarország” eszmeköre és programja. A vitát Móricz Pál írása zárta le, mely a Debreczen 1902. november 1-i számában jelent meg. Szabad hajdú álnévvel. Cikkében többek között ezeket írta: „Pusztít, rombol, tagad, csúfolkodik, gyűlölködik, éppen azokkal szemben mostoha, akiknek véreből származik, kiknek egyéb bűnük nincs, minthogy dacára a Vázsonyi-féle

újmodi piros lobogónak, hűségesek a magyar föld s magyar faj felcicomázatlan erősistenéhez.”

Természetesen Ady sem hagyta válasz nélkül „a bajuszpedró szagú honkanász” vádjait. A Nagyváradi Napló 1902. november 6. számában Névtelen aláírással így válaszolt:

„...Ady Endre nem vágyik vissza abba a magyar bőrbe, amely súlytásos, sallangos, zsinóros, betyáros ruhát kér. Eléggé magyar ő, mert hogy nem is lehet más, s az a harag, melyet ő a reakciós magyarság, olcsó nacionalizmus, fajtenyésztés, agrarizmus iránt érez, mindenkiben megvan, aki amellet, hogy magyar ember, kultúremler is akar lenni... Ifj. Móricz Pál érdekes, csinos tehetség... s mindig sajnáltuk, hogy az ő nagy ereje kicsi emberekhez illő tollászkodás közben kopik el.”

Az első összecsapást újabbak követték. Móricz állandóan korholta a „rossz útra tért” Adyt. Olykor még sajnálkozott is „tévelygésén”. Így 1904 elején, a mikor hírül vette, hogy Ady Párizsba utazik, ezt írta: „Párizsból még keser nyésebben tér vissza, és a magyar nemzeti irodalom csodás tulipánfájáról le szakad ez a szép virág, melynek kora hervadását, mérges érintések miatti be teges fonnyadását — már itthonról — fájdalmasan tapasztaltam.”

Vajon a követelű jövő hangját meg nem halló Móricz szánakozása meg állíthatja-e a kibontakozását kereső, az élet teljes gazdagságát vágyó fiatal költőt? Meg nem állíthatja az bizonyos, de magára vonta a lázadó dühödt gúnyolódásait. (Lásd Ady: Menjünk vissza Ázsiába; A kóser lapok, Egy kis ügy és egy nagy ügy stb. cikkeit!) Néhány évvel később azonban a Hajdúság írója megbékélt a „hullócsillag káprázatos pályafutásával”. A Debreczen 1909. október 26-i számában olvasható sorok is ezt igazolják: „Sokan félreismerhetik, sokan kövel dobálhatják, de aki egyszer megértette, de ki egyszer táborába szegődött, holtig kitart mellette. Sok vonás van Adyban a „császárból”, a Nagy Napóleontól. Vezérségre, diadalmas harcok megvívására, új eszmék hirdetésére teremnek az ilyen tehetségek, ilyen rendkívüli bizalommal és hivatástudással álcázott tehetséggel.”

Egyébként e sorok megjelenése előtt két nappal találkozott először és életében egyetlen egyszer, Móricz Pál nagy költőellenfelével, Adyval. Találkozásuk körülményeiről Ady Endre körül c. írásában (megjelent „Magyar sirató öreg kúriáktól a nagy pusztákig” c. kötetében 1926) részletesen beszámol. Az Ady-kultusz idején született írásból az is kicseng, hogy a „békés patriarc hális világ után nosztalgikusan vágyó” Móricz valójában nem haragudott sosem a költőre. Sorsában a magyar sorsot látta, „tévelygéseit” fájalta.

A későbbiekben íródott Móricz művek szinte hódolatról tanúskodnak. Az a Móricz, aki pár évvel korábban idegenkedő kifejezőmódjáért ostorozta Adyt. 1928-ban a Magyarországon így nyilatkozott: „Ady Endre ... a fehér szülei házból, édesanyja, édesapja lelkes magyaros beszédjeiből gazdagította és hozta felülmúlhatatlan erejű, zsoltáros zengésű költői nyelvét.”

Élete végéig emlegette az egykori nagy költőellenfelet. Maga is az Ady-kutatók táborába szegődött. 1928-ban Ady Endre idesanyjánál c. írásában meghatott hangon szólaltatta meg a költő édesanyját, felidézve Ady emlékét.

MADARAKRÓL NEVEZETT HELYEK HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN

Sóvágó Mihály

A madarak mindig feltűnő és jellemző lakói, vendégei voltak egy-egy tájnak és nem véletlen, hogy városunk határának több helyét róluk nevezték el. Századok óta élnek és reméljük, még sokáig fognak élni ezek a nevek, bár a fiatalság már nem mindegyiket ismeri. Ezért is érdemes velük foglalkozni és elemezni, hogy melyik madárról kaphatta a hely az elnevezését.

A város belterületén, az árkon belül fekvő SIRÁLY utca nyilván csak dísznév. Olyan, mint a NAP utca, HOLD utca, LILIOM utca, GYÖNGYVIRÁG utca. Ezek a szép és kedves utcanevek a XIX. században keletkeztek, nyilván tetszettek azoknak az embereknek, akiknek hatalmában állott az utca elnevezése.

Általában városunk utcáit családokról (Szabó köz, Gajdán köz, Szekeres köz), vagy valami jellegzetes tulajdonságukról, rajtuk folyó tevékenységről, vagy ott álló épületről (Serfőző utca, Kaszárnya köz, Szélmalom köz, Csordajáró köz) nevezték el. Teljesen biztos, hogy SIRÁLY nevű család a városban nem élt. Ez az utca a mai Szondy György utcával azonos; ahol soha víz nem volt, sirály nem járt. Ez a név tehát csak látszólagosan — ahogy ma divatosan mondják — csak pseudo módon madáreredetű.

A „VARJAS” ellenben a vetési varjúról (*Corvus frugilegus* L.) kapta nevét. A Vénkert és a Keleti temető közötti vályogvető gödröt hívták így, ahol ma az Izzó Alkatrészgépgyára és a Faipari Vállalat telepe van s ahol pár éve még a néhai nyárfaerdő zöldellt. Gyermekkoromban, ezelőtt negyvenöt évvel, még vetették ott a vályogot, tele volt gödrökkel, kutakkal, korábban még vízállás és télen korcsolyapálya is volt benne. A szomszédos Keleti temető fáira nyilván éjszakázni járt a vetési varjú. Az ezrével felgallyazó sok fekete madár feltűnt minden arra járó embernek s emiatt kezdték emlegetni VARJAS néven, így ragadt rá a név.

Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajon nem a Hajdúnánás határán települt és a 15 éves háborúban elpusztult „Varjas” falu nevét őrzi valamilyen közvetett hatásokon át a böszörményi Varjas? Nem hiszem! Varjas falut a XVI. században gyakran említik az oklevelek. A Bocskay adománylevél szerint már pusztá birtok, következő században csak határ rész. A Hajdúböszörményi Varjasról pedig csak a XIX. században van szó először.

Hajdúböszörmény helyneveinek adattára a LIBAGYEP nevet is felveszi, múlt századbéli források ismételten utalnak rá. Erre a város körüli — kis foltokban ma is létező — libalegelőre a háziludakat csapták ki — vadmadarakhoz nincsen köze.

Van ellenben egy „LUDAS” tó a pródi legelő keleti részén. Ez a hajdan sokkal nagyobb szikes, időszakos vízállás már vadlúdról, mégpedig valószínűleg a vetési lúdról (Anser fabalis Lath.) kapta nevét. A pródi legelő sok vízállása, tava mindig kedvelt tanyája volt a vizivadnak s a vadludak ma is meg-megszállnak rajta.

A Magyarországon is költő nyárilúd Anser anser L.) szintén élt városunk határán; de ez nádas részeken fészkel — a szikes vízállásnál pedig nem volt nád. Legfeljebb költés után kereshették volna fel csapatai a tavat; ilyenkorra azonban az rendszeresen már kiszáradt. De a nyárilúd soha nem is volt olyan gyakori városunk határán, mint az ősszel tavasszal hajdan ezres, sőt tízezres tömegben megjelenő, a tundrák felől levonuló vetési lúd. Inkább ennek a gyülekezése, lármázása tűnt fel elődeinknek, hogy a tavat LUDAS-nak nevezték el.

Határunk legnyugatibb és talán legszebb részén, mostmár a megalakuló Hortobágyi Nemzeti Parknak is egyik kiválóan értékes területén, a Bagotán két nevezetes madárnak is őrzik a nevét a helynevek. egyik a HATTYAS, másik a HOLLÓS. Tulajdonképpen mindkettő pusztai vízfolyás; a Hortobágy jobbparti mellékveze.

A Hattyas ér már a XVIII. század elején szerepel a városi jegyzőkönyvekben. Mellékén levő lapos a HATTYAS FENÉK, torkolata a HATTYAS FOK, sőt még halom és erdő is viselte ugyanezt a nevet. Semmi kétség, hogy ezeket az óriási természetű, gyönyörű fehér tollú hattyúról nevezték el, de az már nehezen dönthető el, hogy melyikről? Két nagy hattyú fordult elő hazánkban, a fekete-sárga csőrű, nyakát egyenesen hordó énekes hattyú (Cygnus musicus L.) és a narancsvörös csőrén fekete bütyköket növesztő, hajlított nyakkal járó bütykös hattyú (Cygnus olor GM.). Az előbbi a XVIII. században, utóbbi a XIX. században fészkel utoljára Magyarországon. Európában az énekes hattyú jelenleg már csak a tundrákon költ, bütykös hattyú az Északi-, Keleti- és a Fekete tenger partvidékén is. Átvonulóban, télen ma inkább az énekes hattyú kerül elő. A bősörményi HATTYAS azonban már a XVIII. század elején ezt a nevet viselte; tehát a faj későbbi elterjedése, vagy eltűnése nem játszott szerepet az elnevezésnél.

Hankó Béla klasszikus tanulmányából tudjuk, hogy a bihari Sárreéten az 1700-as évek kezdetén még mindkét faj költött. Tudomásunk szerint a Réten és a Bagotán nem volt fészkelésre alkalmas mocsár, de átvonulóban, kóborlóban ezekre a helyekre is elvetődött és a Hattyas ér vizén, kiöntéseiben megmegpihent.

A HOLLÓS ÉR (Hollós dűlő, Hollós lapos, Hollós fok) nevét csak a hollóról (Corvus corax L.) kaphatta. Abban az időben a ridegpásztotkodással foglalkozó területeken általánosan ismert madár volt a holló, az elhullott jószágok egyik eltakarítója. Még a XX. század első harmadában is rendszeresen megkerült a Hortobágyon és a Bagotán is ez a hatalmas fekete madár — de a civilizáció terjedésével elvadult erről a vidékről. Olyan ritkává vált, hogy én magam 42 esztendei madártani vizsgálódásaim során soha a szabadban hollót még nem láttam, pedig számtalanszor jártam a Hortobágyon és környékén — így a festői szépségű Hollós-érnél is.

Volt Hollós nevű falu is Szabolcs megye területén, hihetőleg itt a Bagota környékén — már a középkorban említik.

A holló a hazánkban élő madarak közül a legértelmesebb — ha szabad így mondani, a legokosabb. Nem véletlenül került a Hunyadiak címerébe: kiváló család kiváló madarat választott címerállatnak. Óvatos, ravasz, rendkívül ta-

nülékony madár, habár az Arany János balladájában leírt postai kézbesítésre nyilván még ő sem volt képes. Kár, hogy csak határrész őrzi a nevét és nem láthatjuk őt saját személyében is.

Városunk határának keleti részén elterülő erdőt nyiladékok, nagy utak táblákra osztják. Minden táblának külön neve van. A Belső erdő szívében az egyik táblát SASFÉSZKES-nek hívják. Az erdő közelében egy domb neve SAS halom.

Miféle sas lehetett az, amely költött a hajdúböszörményi erdőn és olyan sokszor kiült arra a halomra, hogy róla nevezték el?

Előre kell bocsátani, hogy a sasfajok pontos meghatározása a szabadban, még a szakember számára is igen nehéz. Sok erdőt-, mezőt járó ember számára csak kétféle ragadozómadár van: a galambnagyságú, az vércse, az ölyvnagyságútól kezdve pedig minden más „sas”. Ez esetleg azt sugallja, hogy egy jámbor ölyvtől, vagy kányától is kaphatta az a halom és az az erdőrész a nevét.

Ezt én nem hiszem. A lassú repülésű, lomha mozgású, szinte kerekcsárnyú ölyv hegyvidéki erdőkben szeret költeni, határunkon jobbra nyár elejétől tél végéig mutatkozik. Sok jön belőle még ma is, és azért az erdőt járó vadászok erdészek tudják róla, hogy ez nem sas. A kányát pedig erősen villás farka minden más ragadozótól rögtön megkülönbözteti. Amíg az öreg tölgyeket ki nem vágták, addig a barna kánya nálunk is rendszeresen fészkel az erdőn; még ezelőtt harminc évvel is. Én magam is számos fészket ismertem. Ennek a fajnak a fészkeiről tehát tucatnyi táblát el lehetett volna nevezni. Hogy ma is csak egy viseli a „Sasfészkes” nevet, ez arra vall, hogy itt volt annak a madár-fajnak egyetlen fészke és ez a költés olyan rendkívüli, olyan különleges esemény volt, hogy addig emlegették, amíg az egész táblára rá nem ragadt ez a név. (Összesen negyvenöt táblája van az erdőnek, de közülük csak ez az egyetlen van madárról elnevezve.) Biztosra vehető, hogy a „Békászó sas” (*Aquila pomarina pomarina* Brhm.) tisztelte meg erdőnket azzal, hogy fészket rakott benne. A békászó sas költését a debreceni erdőkről is ismerjük. Ez a sas az olyan lomberdőket kedveli, ahol a közelben vizes kaszálók, mocsarak, tavak vannak. Fő tápláléka ugyanis a béka, de kígyót, gyíkot, egereket is fogyaszt. A Belső erdőn költő sas számára a Tóció völgye és kiöntései, a Zelemér vízfolyásai és az erdőtől északra, a hadházi határba eső zizenyős rétek dús táplálékot biztosítottak.

Ez a sas az ölyvnél nagyobb és igen feltűnő jelenség. Szárnyai téglalap alakúak, végig egyforma szélesek és a nagy evezőtollak a kéz széttárt ujjai módjára merednek elő a szárny végén. Színe sötétbarna, röptében majdnem tiszta feketének látszik.

Az is szokása, hogy költés után elhagyja az erdőt és a mezőkön, ligetekben tartózkodik. Ugyanúgy láthatták elődeink őt a „Sasfészkes” táblában, mint kint a „SAS” halomnál.

Madártani szempontból nehezen, sőt talán egyáltalán meg sem magyarázható a város északi részén levő vízállás és kocsma neve: a VERÉBSÁR.

Hogyan lehet ez? — teszi fel a kérdést a laikus. Hiszen nincs ismertebb, közönségesebb madár a verébnél. Nyilván csak tőle kaphatta a nevét. Nem ilyen egyszerű azonban a dolog. A nálunk élő két verébfaj fürdik ugyan alkalmaslag pocsolyában (de inkább porban), a sarat azonban semmire nem használja, sőt kerüli.

A Verébsár — a régi hajdúnánási út mellett elterülő nádas, mocsaras hely. Gátja is volt, egy ér is folyt el belőle, híd is volt a víz felett. Mellette pedig a

Verébsári kocsmá. Mindkettőt évszázadok óta emlegetik az okiratok és városi jegyzőkönyvek. A Verébsár a régészeknek és a helytörténet kutatóinak is feladta a leckét. Hunyadi János özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek 1476-ban kelt sokszor emlegetett okirata, amelyben a Böszörményhez tartozó birtokokat felsorolja, megőrizte a „Sarkwtha” nevet. Ez mai magyar nyelven Sárkút. Zoltai Lajos, megyénk tudós történésze szerint ez a név él tovább a VERÉBSÁR névben. Halasi Fekete Péter és Módy György szerint inkább a SZÁRKÚT név azonosítható az 1476-os Sarkwthával.

Visszatérve a „Veréb Sárhoz” (régí írásokban jobbra két szó) az biztos, hogy sár volt ott bőven. De miért „veréb”?

A barnafejű mezei veréb (*Passer montanus* L.) odvakban, üregekben, mindig csak zárt helyen rak fészket fűből, tollakból. A házi veréb (*Passer domesticus* L.) is szívesen foglal el odvakat, de szabad helyre, faágakra is ügyesen készít fűből font fészket. Sárból tehát egyik veréb sem épít soha. Kis madaraink közül csak a villásfarkú füsti fecske és a kis fehérhasú molnárfecske rakja sárból a fészket. A nép azonban a fecskét és a verebet soha nem tévesztette össze; sőt a kevert földből építet falat ma is hívják „fecskerakású” falnak. Az lehet, hogy a verébsári mocsárba sok fecske járt és hordták onnan fészkhöz a sarat; de az nem lehet, hogy ezeket a fecskéket bárki is verébnek nézte volna.

Öregektől úgy hallottam, hogy a kocsmáépület nádtetején állandóan rengeteg veréb zsinatolt; a verebek lepiszkolták a háztetőt és erről a verébpiszokról hívták „Verébsár”-nak a kocsmát. Ez esetben a kocsmáról kapta volna a környező vizenyős is a nevét. Szerintem ez a magyarázat sántít. A külső földeken levő korcsmák, csárdák magános épületek voltak, legfeljebb valami szekérszín és istálló állott mellettük. Ilyen helyen pedig egy-két pár verébnél több nem szokott költeni. Sok veréb él a városokban, az ember közelében; a nagy tanyaközpontokban, főleg a sertéshízlalók körül és a nagy terményraktárak közelében. Az itteni csárda nem lehetett ilyen jellegű. De amúgy is, magát a Verébsár mocsarat hamarabb említik az okiratok, mint a csárdát. Ez okból elesik az a feltevés is, hogy valamilyen „Veréb” nevű kocsmárosról kapta volna nevét a csárda és a vizállás. Birtokos se lehetett ilyen nevű, Veréb családi nevet nem ismertünk sem Böszörményből, sem Dorogról, sem Nánásról.

A név eredetét szerintem ottan kell keresni, hogy a mocsárban sok nád nőtt, erről beszámolnak a régi iratok. Ahol pedig sok a nád, ottan fészkel a nádírigó (*Acrocephalus arundinaceus* L.). Ezt a madarat azonban az ország sok helyén és Hajdúböszörményben is „nádi veréb”-nek hívja a népnyelv. Igen feltűnő faj! Április közepétől június végéig folyton hallik a nádas vízpartokon jellegzetes, erős karicsálása. Feltehetően igen nagy számban költött ebben a mocsárban és róla nevezték el a vizenyőst „nádi veréb sár”-nak, majd ebből a hosszú névből lekopott az első szó és maradt belőle „veréb sár”. Madártani szempontból én a Verébsár nevet másként megfejteni, megmagyarázni nem tudom.

A hajdúdorogi út mellett állott egy másik kocsmá és mellette a hasonló nevű rét: a *Pelikán*. Az adattár szerint „legnagyobb vizimadarunkról kapta a nevét”.

Azt kell mondanom Eötvös Károllyal: „nem tudom, de nem hiszem”. Miért adtak volna ezen a színmagyar vidéken *n é m e t* nevet egy vizenyősnek?

Ennek az igen feltűnő, ekevas-szerű csőre alatt széles bőrzacskót viselő; lúdnál is hatalmasabb, de rövid úszólábú, alacsony madárnak ugyanis két régi magyar neve is van. A ritkább „batonya” (amit ma is őriz a Békés megyei Battonya község neve) és az általánosan használt gődény. Még a közmondásban is benne van: „Iszik, mint a gődény”, (de nem „mint a pelikán”). A gődény (*Pelecanus onocrotalus* L.) még a XVIII. században szép számmal költött a Sárréten és az Ecsedi lápon is; de a XIX. század második felétől kezdve már átvonulóban és vendégként is rendkívüli ritkaság volt az Északi Tiszántúlon. Határrészünk „Pelikán” neve azonban éppenséggel XIX. századbeli. A Verébsárt már 1703-ban említik és rajta van az 1783. évi Bek féle térképen is; de a térképen hiába keressük a Pelikánt. A Pelikán név abból az időből való, amikor már vidékünkön nem volt gődény. Nekem az a véleményem, hogy ez ugyanolyan csinált név, mint a „Sirály” utca sirálya. Talán a csapszéket nevezték eredetileg így; esetleg ilyen nevű idegen bérlőjéről; vagy csak tréfás célzasként és erről hívták így a körüle levő vizes részt is. Szerintem a „Pelikán” nem a gődény madárról van elnevezve.

IRODALOM

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. — *Halasi Fekete Péter*: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. Budapest, 1959. — *Györffy István*: Hajdúböszörmény települése. Szeged, 1927. — *Hankó Béla*: A hajdani Alföld ősi állatvilága. Budapest, 1933. — *Lovassi Sándor*: Az Ecsedi láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben. Budapest, 1931. — *Módy György*: A falutelepülés külső kerete a honfoglalás utáni első századokig. (Hajdúnánás története) Hajdúnánás, 1972. — *Módy György*: Hajdúböszörmény és környéke a XIII. századtól a hajdúk letelepedéséig. Debrecen, 1972. — *Nagy Jenő*: Az erdő madárvilága. Debrecen, 1936. — *Székesy Vilmos*: (szerkesztő) Magyarország Állatvilága, XXI. kötet Madarak. Budapest, 1953.

SAJÁTOS ADOTTSÁGA HAJDÚBÜSZÖRMÉNY VÁROS MEZŐGAZDASÁGÁNAK

Bagdi István

A város területe: 311 km², pontosan 31078 ha. A terület sajátos fekvése a kialakult növényzet, a talajtan, a botanika kedvelőinek szakmai érdeklődését felkelti. Az elnyújtott, megközelítően téglalap alakú területben úgy helyezkedik el a város, mintha egy ellipszis gyújtópontja lenne. A terület hossza kb. 28-29 km és szélessége 10-12 km. Keleten találhatók a homokdombok (így sohasem volt gond a homokbánya nyitása). Itt terülnek el az erdők, a szőlőskertek. A várostól nyugatra, a Keleti Főcsatornán túl helyezkednek el a mélyfekvésű területek: gyepterületek, ligeterdő, a réti agyagtalaj, a szikes, a víz-állások és vízfolyások. (Ősztől itt egyedüli úr a vendégmarasztaló sár, ami mind fel akar ragadni a lábbelire és az ember lába ólommal nehezedik.) Az őszi gyepterület ma már beszűkült és hagyományos pásztorkodása a múlté. Igaz, a juhnyájak és a növendékmarha tavasztól késő őszig kint van a legelőn, de korszerű művelést alkalmazunk: öntözés, villanypásztor, műtrágyázás, karám. A város körül helyezkedik el a legjobb föld, a mezőszéki vályogtalaj, amely a gazdag termések forrása. Itt szabályos táblarendszer, kultúrállapot és a nagy termések szembetűnőek: búza 43 q, kukorica 62,7 q, zöldborsó 54,6 q, napraforgó 22,8 q, cukorrépa 435 q, paradicsom 343 q, lucerna 83 q hektáronként

A város határának természetes termékenysége:

Adottság, de szorgalmas és hozzáértő ember nélkül mit sem érne. A büszörményi ember mindig gondolt a holnapra. Így van ez ma is, a szocialista nagyüzemekben. A talaj termékenységét, ami nélkül nincs nagy termés, egyre tovább fokozzuk. A talajaink fizikai, kémiai, biológiai tulajdonságait nem csak elméletben ismerik a szakavatott agronómusok, hanem a gyakorlatban bizonyított; a földművelés kultúráltága és aki ellátogat városunkba, megítélheti a határ, a majorok rendezettségéből, a terméseredményekből, a szépülő városképből (régén a munka dandárján a város apraja-nagyja kint dolgozott a határban, ennek előnye volt a határismeret. Ma néhány ezer ember elvégzi az összes munkát és a lakosság zömének a mezőgazdaság látványosság. A világ megváltozott. Ma szervezett látogatással segítünk az érdeklődő embereknek a tájékozottság megszerzésében és örömmel vesszük, ha igénylik a város határának megtekintését.)

Az 1960-ban behozott földek gazdasági termékenysége különböző volt, de nem csak egy szintre hoztuk, hanem erőteljesen megnöveltük a földek gazdasági termékenységét. Emlékszem, hogy az 1960-as évek elején a behozott földek gazdasági termékenysége közötti különbség, a kialakított táblában néhány évig szembetűnően megmaradt. A kultúrnövények nagysága, a táblán belüli hullám-

zás, az alacsony a nagyobb, váltakozott egy táblán. (A földek összeszántása új viszonyt teremtett, de a termelőerő fejlődése később indult el.) Volt aki esküdött: sohasem tűnik el a földek közötti különbség. A gyakorlati élet fényesen cáfolta a maradi gondolkodásmódot. Hála az ország termelőereje és viszonyai olyan gyors fejlődésének, amely lehetővé tette a város mezőgazdaságában a tudományos és technikai forradalom dinamikus kibontakozását; gépesítés, kemizálás, műanyag, tápszer- és gyógyszerhasználat.

A mai művelési ágak megoszlása:

Szántó	22 773 ha
Gyep	4 284 ha
Szőlő	694 ha
Gyümölcs	164 ha
Kert	306 ha
Nádas	87 ha
Erdő	1 850 ha
Nem művelt	920 ha

A művelési ágak célszerű rendezettségét, a talajművelés kultúráltságát tovább fokozzuk. A fejlődés a jövőben sem lassul, sőt most dolgozunk a racionális földhasználat tervén 1990-ig, amelynek alapvető célja éppen a termelés fokozása. A jobb gazdálkodás, a termelést alakító tényezők komplex rendezése útján. Ilyen lehetőség: az új úthálózat kialakítása, a kémiai talajjavítás fokozása, a géprendszerek alkalmazása, műrét gazdálkodás, löszhát öntözés.

A talaj fizikai állapota:

Adott, mely az agyag, az iszap, a durva és a finom homok arányától meghatározott, de nem változtathatatlan.

A talajaink összetétele:

Homoktalaj	50%
Homokos vályogtalaj	10%
Vályogtalaj	50%
Agyagos vályogtalaj	15%
Agyagtalaj	10%
Nehéz agyagtalaj	13%

A talaj fizikai állapotának változtatásáért sokat tettünk, de még többet akarunk tenni a jövőben. (Szerves anyag, més, művelési mód, növény szerkezet.)

A kémhatás alapján:

Talajaink 15%-a lúgos, 45%-a közömbös és 40%-a savanyú. A talajjavítás ismeretlen fogalom volt a városban, ma elfogadott gyakorlat. A tengerszint feletti magasság és a talajtípus összefüggését megfigyelhetjük: a szikesek 72—74 m, az agyagtalaj 74—80 m, a vályog 80—90 m, és 90 m felett a homokdombok vannak. A város keleti határából elindulva, míg Bagotára kiérünk, a fent leírt talajokkal találkozunk. Valóságos gyűjtemény. (A homokdombokat már javított földút készítésére nagy gépek hordják, így érdemes lesz arra gondolni, hogy a talajtípusokból talajszelvényt vegyünk és preparáljuk, amit helyezzünk el a Múzeumban. A növényflóra begyűjtése érdekes munka volna. Növényfajok tűnnek el a vegyszerezés hatására és eddig nem látott fajok jönnek elő. Az állatvilágról érdekes gyűjteményt lehetne készíteni. Mindkét feladat vállalkozóra vár. Sőt a mezőgazdaság szocialista fejlődését és szocialista átala-

kulását bemutató dokumentumokat, termelőeszközöket időszerű lenne gyűjteni, mert sok olyan eszköz van, amit régen nem használunk és elkallódhat. A Múzeumban mezőgazdasággal foglalkozó szakot alapíthatunk.)

Szervesanyag-tartalom alapján:

A talajaink szegények, humuszosak és kevés terület gazdag. A kotus és tőzegtalaj nem található. A vályogtalaj 2%-ig szegény, 2—4% között humuszos, 4—8% között gazdag.

A talajsók közül: A mész hiánya jellemző. A talajszerkezet javítása, a kémhatás szabályozása végett sok ezer q meszet szórunk évente. A kémiai talajjavítás városunkban sohasem lesz elhanyagolható. A Rét-i területen a túlzott lugosság oka a nátriumsó jelenléte. A Rét-i területen a morzsaképződés hiánya, a pépesedés nagy foltokban megfigyelhető.

A talajt ismerni és szeretni kell. Ma már a genetikai talajtérkép és két évenként a kiegészítő talajvizsgálat a szakmai munka részévé vált. Ma már senki előtt sem kell bizonygatni, hogy a talaj tápanyagvizsgálata nélkülözhetetlen. Mindenki belátja, hogy nélkül lehetetlen az okszerű növénytáplálás. Elemi igény, hogy a talaj nitrogén, kálium és foszfor tartalmát megismerjük. Természetesen a talaj kémhatását feltétlenül ismerni kell. Amennyiben nagy a mészhiány, a talaj savanyú, vagy nagyon savanyú. (3—5 pH) Mészhiány esetén a talaj gyengén savanyú (6 pH). Egyensúly esetén közömbös (7pH). Amennyiben a mész jut túlsúlyba, a talaj gyengén lugos (8 pH) és lugos, szikes 9 pH), ill. terméketlen szikes (10 pH).

A szerkezetnélküliségre jellemző a porszerűség, vagy egy tömeggé összeáll a talaj: futóhomok, kötöttagyag, vagy szikes talaj. A morzsás szerkezet ideális, mert a szemcsék és morzsák halmazza. A szemcséket morzsákká a humusz, az agyag és a mész ragasztja össze. A humuszképzésben a talajművelésnek, az anaerob baktériumok életlehetőségének, a szervesanyagnak nagy szerepe van.

A talaj termékeny, ha él. A parányi élőlények meleg hatására szerves anyagot esznek, vizet fogyasztanak és humuszt termelnek. A növények számára felvehetővé teszik a tápanyagot az aerob baktériumok.

Mindezt az álmából felébresztett, jólfelkészült szakember tudja, de az örökös ismétlés azért fontos, mert a talajművelés, tudatos beavatkozás csak így lehetséges:

1. A talaj fizikai állapotának rendbehozása, a szervesanyag bedolgozása.
2. A kémiai termékek bejuttatása.
3. A víz, a levegő, a tápanyag arányának, az egyensúlyi helyzetnek megteremtése.

A régi gazdák felfogása volt: sok állat egyenlő szerves trágya és bő termés. A szerves trágya ma beszűkült, de fontos a talajélet miatt. A tápanyag forrása ma a műtrágya lett, amit talajismeret nélkül vakon alkalmazni nem szabad. A mai felfogásunk: öntözés, műtrágya-használat, nagy termés és sok állat. Az első műtrágyafajta, amit jelentős mértékben használtunk, az a nitrogén volt. A nitrogén a talajban szerves kötésben van: humusz, szervesanyag. Az akkori megfontolás alapja volt, hogy kevés pénzzel elérni a szén és nitrogénhiány megváltoztatását, mert a nitrogénfeltáródás, a talajélet élenksége tükröződik, amit kifejez: nagy termés nitrogén függvénye. Nagyobb tömegben a foszfor használata később következett. A talajban a foszfor 50%-ban lekötött. A feltárás: oldás és biológiai úton. A szerves trágya inaktíválja a vas, az alumínium, a kalcium ionokat és javítja a foszfor oldhatóságát. A megfontolás a foszfor oldhatósági szintje volt, ami itt döntött. A talajban a kálium csak szervesen

kötésben létezik. A kolloidok felületén lazán, kálium ionok formájában. A talajaink leginkább a káliumban gazdagok, így a káliumműtrágya ellátásban előforduló hiányosságokat könnyebben viseljük el.

A talajleromlás elkerülése az élet törvénye: veszélybe kerülne a humusz, a tápanyag, a mikroorganizmusok. Megjelenne a káros só, a savanyodás, a gyomosodás, az erózió, a defláció pusztítása.

A termőhelyi adottságot: tovább növelhetjük, ahol a mérce magasra állított és a felelősség nagy:

1. Talajmelioráció, kémiai, mechanikai, biológiai.
2. Hidromelioráció, öntözés, lecsapolás, víztárolás, táblásítás, földrendezés, fásítás. A jövőben ezen az úton akarunk járni.

A víz fontossága kiemelhető: A lehullott csapadék a kincs, és nincs felesleges vizünk. A vizet ott kell hasznosítani, ahol lehullott. A csapadékeloszlás szélsőséges, 380—800 mm évente. A talaj passzív víztartály, amelyben a fel fogott vizet a gazda okszerű talajműveléssel őrizheti meg. A növény folyamatosan nő és helyhezkött. Így ki kell szolgálni. A talaj feladata tehát a növényt egy időben és folyamatosan tápanyaggal, illetve vízzel ellátni. A termést kialakító tényezők: víz, hő, fény, oxigén, tápanyag, nincsen bőségben. A növény ezek hiányára vagy bőségére negatívan reagál. Pl. vízbőségben (összefolyás, altalajvíz-felemelkedés) érdekes vízhiány miatt pusztul el a növény, mert a talajból kiszorul az oxigén és nélkül a növény nem tud vizet felvenni. A talajművelés alapcélja a vízgazdálkodás. A felszíni párolgás nagy ellenségünk. Védekezünk ellene, mert hatványozottan csökken a párolgás az időben és gyorsan kialakított sima felület esetén. Az első cm-nek kiszáradása után a művelt talaj a porosított felszín a párolgás gyorsaságát lecsökkenti.

Az eső első cseppjei kolloidális kötésbe kerülnek. Az első cseppek után kialakul a mikrokapilláris víz. A talajszemcsén vízburok, a talajmorzsát alkotó szemcsék között kapilláris víz, a morzsák között makrokapilláris víz, a póruszögletvíz után bekövetkezik a talaj második cm-ébe való lecsöppenés, a gravitációs víz.

Régi gondunk a löszháti öntözés: az öntözőrendszer nem lehet műszaki csoda, hanem a termelés célját szolgáló létesítmény, amelyet az agronómus elképzelése szerint építhetünk meg. A mai öntözőtelepeink — sajnos — a Réten vannak, a legrosszabb adottságok között. A befektetés nem áll arányban az elérhető eredménnyel. A jó földekre az öntözővizet a Tisza-II öntözőrendszer adná, amely késik. Az ötödik ötéves tervre elő van irányozva. A löszháton a víz minimumba került, és a további fejlődés útja az öntözés. Egyelőre elképzelés maradt a löszháti öntözés, mert a víz emelése néhány méterre nagy költséggel jár, és ezt nem vállalta minden gazdaság. Nincs összhang ezen a területen.

Növénytermesztésünk és a környezet:

Termesztett növényeink és a gyomflóra hatnak egymásra. A kölcsönhatás ismerete az agronómus dolga. Tudatos munkára törekedtünk és fontos ismereteket szereztünk. A növények tűnnek, alkalmazkodnak, de nem passzívak: árnyékol, ellenáll szélnek, esőverésnek, talajverésnek. A környezet átalakításában a fásítás, a fakitermelés diszharmoniója meglepetésekkel szolgált, mert gyakori lett a szél pusztító hatása. A levegő nitrogén, széndioxid és vízpára tartalma különösen fontos. A vízpára tartalmat rendszeresen mérjük. Általában a meteorológiai felszerelések megjelentek a termelőüzemen belül és a szerzett adatok a termelési gyakorlatban fontos támpontul szolgálnak. A széndioxid az asszimilációban, a növény testébe épített szén forrása. Fény nélkül nincs asszimiláció.

A napsütötte órák száma fotos. Minden növénynek más a hőigénye, így a hasznos hőmennyiséget a tenyészidőben számoljuk. Pl. a zöldborsó esetében napon-ta ismerjük, hogy tartunk. A hő és víz együtt meghatároz, szabályoz, pl. növekedést, csírázást, elhalást, az életfolyamat leáll vagy felgyorsul. A víz nem csak a fotoszintézis anyaga, hanem a sejt-életműködés, a hőmérsékletszabályozás, a tápanyagszállítás eszköze. Mindezek közül nagy területen mesterségesen a vizet pótolhatjuk. A hő pótlása, pl. fóliatelepen fűtéssel, a fény a mesterséges világitással, kis mértékben, már mai gyakorlatunk.

A növények együttélését: állandóan vizsgáljuk, hatástalanok, vagy hasznos a közösködés, vagy verseny alakul ki a létért, vagy gátló anyagokat bocsátanak ki, a pollem-stimuláció és a hibridizáció ismert. Az agronómia sokat tett, de még inkább többet tehet a jövőben, mert az alapproblémákat már megoldottuk, és elmélyülhetünk a tudományos és gyakorlat részletekben. Mindezek apró dolgoknak látszanak, de néhány százalékkal hozzájárulnak a nagy termések to, vábbfokozásához.

Mindezek elősegítik, vagy behatárolják az elérhető termés mennyiséget, azt, hogy mit, mennyit, hogyan tudunk termelni. Olyan növényi kultúrák alakultak ki városunkban, amelyek a környezet adta lehetőségeket leginkább meghálálják. A talajok, környezeti tényezők együtt elmélyült ismeretet igényelnek. A városban felhalmozott agronómiai, gépészeti és orvosi szellemi erő garancia arra, hogy a fejlődés új távlatai előtt állunk.

Egy csaknem új állapotban lévő *kocsi szekeret* vásárolt a Hajdúsági Múzeum özvegy Bíró Imréné, Arad utca 41. szám alatti lakostól. A díszes járművet csak ünnepi alkalmakkor használták. Így ezen vitték keresztelni a család gyermekeit, ezen vettek részt az atyafiak temetésén.

A ZÓJA MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZET SZERVEZÉSE ÉS AZ INDULÁS ÉVEI

Bencsik János — Nyakas Miklós

A magyar parasztság történetében oly sorsdöntő változás — 1945 tavaszán a földreform — Hajdúböszörmény életében minőségi átalakulás. A hatalmas kiterjedésű határban (kb. 58 000 kh) ugyanis számottevő nagybirtok nem volt. a földigénylők száma így túlságosan is magasnak bizonyult, ha azt a felosztható földterülettel vetjük egybe. Következik ebből az is, hogy a termelés struktúrája lényegében változatlan maradt, hiszen az korábban is a családi munkaszervezet keretében játszódott le, s döntően továbbra is ez maradt a jellemző.

Ilyen körülmények között tehát a város agrártársadalmának gondjait a földosztás nem oldhatta meg, s annak orvoslása csak a szövetkezetek létrehozásával történhetett meg. A termelőszövetkezetek alakulását viszont nehezítette az a körülmény, hogy nem támaszkodhattak a volt úri nagybirtokok központjaira, munkagépeire, hiányoztak a megfelelő termelési tapasztalatok is.

A Zója termelőszövetkezet Hajdúböszörmény első kollektív gazdaságai közé tartozik, ennek ellenére mégsem fejlődött nagy termelőszövetkezetté. Viszont ebben a kategóriában országos sikereket könyvelhet el magának. Az 1956-os ellenforradalom hatására a szövetkezet kettévált, a Haladásra és a Zójára. A két tsz. a mezőgazdaság szocialista átalakulását követően újra egyesült.

A termelőszövetkezet megalakulásának pontos idejét eddig sajnos nem ismerjük, minden jel szerint 1950 késő őszen jöhetett létre. Első jegyzőkönyvei sajnos elvesztek, elkallódtak, így a legkorábbi időpontra vonatkozóan nincsenek írásos dokumentumok. Az első ismert elnöke idős Kathi Zsigmond volt, akit 1952 őszén Varga Antallal váltottak fel. Kathi Zsigmond idős, beteges ember 'évében, az amúgy is sok nehézséggel küszködő gazdaságot nem tudta kellőképpen kézben tartani, ésszerűen irányítani a gazdálkodást. Varga Antal is úgy emlékezik vissza a kezdésre, hogy nem volt egy szem tavaszi vetőmagja sem a szövetkezetnek. Vetőmag kukoricát is úgy tudtak szerezni 1953 tavaszára, hogy az elnök testvére tíz zsák kuláktól lefoglalt terményt átjátszott a Zója tsz.-nek. Megállapodtak abban, hogy fél nyolcra jelentkezik a DÉFOSZ irodán, a többiek csak nyolcra hívták. S e tíz zsákon kellett volna osztozniuk a tsz elnököknek. Mire a többiek megérkeztek, a tíz zsák termés már gazdára lelt, azt Varga Antal kapta meg.

A termelőszövetkezet első fészke a máig központoszerepet játszó Dr. Gaál-féle tanya. A Gaál család a XIX. század közepe táján vándorolt be a Bihar megyei Dancsházáról. Itt hamarosan fontos közéleti szerepet játszottak, Gaál Mihály ügyvéd országgyűlési képviselője is volt a városnak. Fia pedig, mint orvos tovább gyarapította a családi vagyont. Ennek fiától került állami kezelésbe,

majd a Zója tsz tulajdonába a birtok, s vele együtt a jól kiépített tanya is. Az első időszakban a termelőszövetkezetnek ezért építési gondjai nem is voltak. A Gaál-féle központ mellett a „Nagy” Löki-féle paraszttanya is szerephez jutott.

1950 és 1953 között a Nyilvántartókönyv adatai szerint 184 tag lépett a Zója termelőszövetkezetbe, közülük is a legtöbben az első három évben (1950—1952) lettek a Zója tagjai. Az ekkor belépett tagság életkor szerinti összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 41-től 60 évig terjedő korosztály volt túlsúlyban.

életkor szerinti megoszlás

16—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—70	71—80	évek
8	6	7	17	8	4	1	1950
8	13	4	8	6	2	1	1951
5	7	1	8	4	—	—	1952
—	1	3	2	3	2	—	1953

A tagság jelentős része Hajdúböszörmény külterületi népességéből tevődött össze. Mindenekelőtt Bodáról, Zelemérről, Szentgyörgyről és számos elszórt, egyedi tanyáról. Számottevő volt még a Józsan lakó termelőszövetkezeti tagok aránya is. Megfelelő arányt képviseltek természetesen a város belterületén lakók is.

A termelőszövetkezet tagságának túlnyomó többsége agrárproletár volt. Közülük csupán négy-öt kisparasztot, és két földhözjuttatott úgazdát találhatni. A kisparasztok közül került ki a tsz első elnöke, Kathi Zsigmond is.

Az üzemszerű termelés feltételei csak lassan bontakoztak ki. Akadályozta a szervezetséget a tagság egy részének távolmaradása a mezőgazdasági munkáktól, másrészt a jobb eszközellátottság hiánya is. A tagság egy része alig, vagy semmit sem dolgozott, mások önkényesen elhagyták a szövetkezetet. Csak azokra a családokra lehetett számítani, amelyek rendszeresen részt vettek a termelésben (pl. Péterék). Sok gondot okozott az is, hogy új, hazai környezetben ismeretlen növényt (pl. gyapot, rizs) kellett felsőbb utasításra termesztetniük. A munka szervezési szintje is emelkedett. 1952-ben egy függetlenített állattenyésztési felelőst és két brigádvezetőt állított a termelés irányítására.

A Zója termelőszövetkezet az indulást követő években a tagság és a vezetés erőfeszítései ellenére is igen rossz gazdasági helyzetben volt. Arról már szólottunk, hogy Varga Antal, az új elnök 1952 telén milyen örökséggel indult, de lássuk részletesebben is. Az 1952-es évektől mind teljesebb feljegyzésekből kiolvashatjuk, hogy a szövetkezet mindig sok gonddal küzdött. Az alacsony termelékenységű munka kevés hasznot hozott, s módfelett nagy terhet jelentett a súlyos beadási kötelezettség számukra. Többször a Vörös Csillag tsz segítségét vették igénybe, hogy teljesíthessék a beszolgáltatást. 1952 augusztusában általános elégedetlenséget váltott ki az, hogy a tsz tagság még a törvényesen előírt gabona-fejadagot sem kapta meg. Érthető, hogy az egyébként is szegény családok közül több a nincstelenséggel küzdött. Az 1952-es gazdasági évre jellemző, hogy 20 000 Ft hitelt vettek fel azért, hogy a tagoknak járó munkabérgyűjtés kifizethessék. A meggondolatlan politikai lépésekre utólag megemlítjük, hogy az így folyósított összegekből akarták levonni a békekölcsönhátralékokat. Ekkor vette át a Zója TSZ elnöki posztját Varga Antal. Vele az indulás éveit idéztük. Elmondotta, hogy a tagságnak zöldborsó-vágást engedélyezett, hogy legyen mit enniük.

Összegezőként megállapíthatjuk, hogy a Zója TSZ a kezdeti időszakban az indulás éveiben számos objektív és több szubjektív nehézséggel küzdött:

A kellő felszereltséggel nem rendelkező kollektív gazdaságok olyan belső gondokkal találták szemben magukat, amelyek nagymértékben hátráltatták a termelést, sőt a tagság munkakedvét is szeghették. Olykor-olykor mégis annak vagyunk a tanúi, hogy egyes szegényparaszt családok rendkívüli kitartással, nagy szorgalommal dolgoztak a közös gazdaságban.

Szomorú kötelességünknek teszünk eleget akkor, amikor megemlítjük, hogy két megbecsült baráti körű tagunk, Nagy Borbála (1897) és Fehér Margit (1897) elhunyt. Nagy Borbála évekig (1960—1965) a Hajdúsági Múzeum munkatársa is volt.

ADATOK A VÁROSRENDEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBŐL

Bencsik János

A Mária Terézia uralkodása alatt hozott, a zárt lakótelepülések között levő temetők megszüntetéséről szóló rendelet az 1780-as években fejtette ki hatását a Hajdúkerületben. Hajdúböszörmény magisztrátusa is arra kényszerült, hogy foglalkozzon a régi „Rácz Temető” megszüntetésének kérdésével, „amelly a Kertek és azokban található házak és egyéb épületek között vagynak helyeztetve...”¹ E temető a mai Jókai, a Korpona és a II. Rákóczi F. utca közötti területen volt, a sírgödröket a Zalka M. utcai építkezések során háborgatták meg. A helytartótanácsi rendelet értelmében a temetőt meg kell szüntetni, s helyette a városon (a mai körutakon) kívül újabb temetőket jelöltek ki. Ezek a mai Bajcsi Zs. utca és az Újfehértói utca végén, illetve a „Füldőkert” környékén terültek el. Közel egy évszázad múlva ezek is beteltek, s 1839-ben ismét új területeket foglaltak le, ekkor létesült a ma is ismert református és más felekezeti temetőkert, a *Keleti*, a *Nyugati temető*, illetve a zsidótemető is.² Az elhagyott temetőkertek sorsa egyformán az lett, hogy beolvadtak a városba. A *Ráctemetőt* pl. az 1790-es években *ólaskerteknek* osztották fel.³

A temetés rendjére vonatkozóan egy néprajzilag érdekes határozatot léptettek életbe a városban 1778-ban: „Arra sem vigyázzanak, hogy emez vagy amaz ház cselédeknek egy helyett legyen (a) temetése.”⁴ Ebből az következik, hogy a régi temetőkben az volt szokásban, hogy az egyes nagycsaládok egy helyre, esetleg egyetlen sírgödörbe temetkeztek. Erre utalnak azok a Zalka utcai leletek is, amelyek során 230 cm mélyről kerültek elő az egymás szomszédságában fekvő csontvázak.

Ismert tény az, hogy a városbelsőn, a Korpona, a Bethlen G., a Polgári, a Vörösmarty M., az Árpád utcák és Kálvin tér által határolt területen állottak a lakóházak. E belső telkek tartozéka volt a mai *nagykörút* által határolt részen kiosztott *ólas-* vagy *szérüskert*. Ez volt a paraszti majorsági gazdálkodás szintere. Allattartás, termény- és takarmánytárolás céljaira szolgáló építmények állottak az ólaskertekben. A lakosság gyarapodásával azonban ezek az *ólaskertek* a XVIII. század folyamán annyira betelepültek lakóházakkal, hogy a város magisztrátusa az 1790-es években felosztotta a szokásos *tizedek* szerint e területet, s hozzácsatolta azokat a belsőség *tizedeihez*.⁵ A lassan lakottá lett ólaskertek település-történeti tanulsággal is szolgálnak. A településrendezés kérdése többször felvetődött a város vezető testületében, a magisztrátusban. 1803-ban a következő kérdéssel foglalkoztak: „Azoknak a rendetlenségeknek megvizsgálására akik a Kert közökre és a Szélső Gazdák a Gyepre kijebbn szokták nyomni a magok kertyei Garádjait, nem különben a hol a Házak között vagy Kertek

közt Ő kutak és Vermek találtak köz megegyezésből ki rendeltetnek: Az első Tizedből a Kaszárnya és Serfőző közire Mátyus Márton, Török István, az Uzonyi Közre I. Szabó István, a Deák János ő kegyelme kert közire és a Cz. Tóth közre Deák János és Marjai János, a Szőlőkert közire H. Varga János, a Debreczeni Közre a Pecze közre K. Varga István, Bodnár István közre Bodnár István, a Szoboszlai közre Sóvágó Mihály, Kovács Mihály, A Sóvágó közre és a Szerű kút közre Barak Mihály. A Szekeres közre és a Dóka közre Fábján Ferenc és Szekeres János, az Újvárosi közre Vadjantsi, Szentpéteri és Zólnai közökre Fodor István, Borsi Mihály, a Polgári közre Valasinovszki Miklós, P. Varga János, a Fekete Péter és Erdős közökre Fekete Péter és Balogh Péter, Csiha András úr pedig a maga kert közire ki rendeltetik.”⁶

1840-ben pedig mérnöki tervet készíttetnek a városbelső szabályozására. E tervezetet térképmelléklettel is ellátták. A tervezetet kidolgozók a következő javaslattal éltek: "...az utzákhoz foglalandó helyekért a közgyeből a birtokukban csonkulást szenvedő lakosokat a körülményekhez képest másfél, két s három annyi mértékben vélik kártalaníttatni, s azokat kik a belső telkeken lakni inkább kívánnának az elvett apróbb tételekből s eltörleendő utzákból ki elégíttetni (javasolják); az utzákra esendő épületekre nézve véleményök az, hogy mivel azoknak röktönös elrontása a városnak nagy áldozatjába fognak kerülni azoknak az idő miatti el romlásukra kellene várakozni, csak annyi kényszerítést használni, hogy a közönség részére kihagyandó téreken senkinek mostani épületeit lényegesen újjítani nem lenne szabad... a belső telkek helyett adandó külső térek azoknak tulajdonságaikkal fognak bírni.” E bizottság a következő javaslattal élt: „egy a közép ponton kitágítandó széles piacznak, úgy szinte egy másiknak a baromvásár kedvéért a Külső Vendégfogadó közelében leendő elő állítását, s e végre a város házának a mostani Oskola (a mai Gimnázium) helyére, ennek pedig más helyre való által tételét, s a Külső Vendégfogadó melletti árokaljai fundusoknak ki cserélését; továbbá a mostani ország utaknak jelen nagyságokban meg hagyatni, leg feljebb egyenesíttetni, s ahol szükséges csak ott tágíttatni véli, a kereszt utzáknak s zugoknak pedig általános szabályozását javasolja. Az utzák szélességére nézve a küldöttség úgy vélekedik, hogy az országutak 12—15 öl, a nagyobb gazdálkodási táj utak 10, a kisebbek, s a kereszt utzák 5—6, a két csordajáró 16 öl szélességre szabattassanak ki.”

E két határozatból számos néprajzi tanulságot levonhatunk. Elsőként talán a zugok kialakulásával, s azok elnevezésével kell foglalkoznunk. A teljesen szabálytalanul kiosztott (vagy inkább szabadon foglalt) *ólaskertek*, miután betelepültek eleve feltételezték azt, hogy az egyes lakóházakat kisebb-nagyobb zugok kialakításával lehessen elérni. A nagyobb gazdasági utak és az országutak közötti területeket tehát számos *zug* szabdalta. Ez különösen indokolt abban az esetben, ha a belső *ólaskerten* osztozkodva két, esetleg több részben örökölték, kik közül mindegyik szabad bejárást akart magának. A zugok névadása során elsőrangú fontosságú az a tény, hogy kik birtokolnak ott ingatlant. Az idézett határozatban, de más helyütt⁸ is világos az elnevezés elve. Eszerint a zugok névadója első sorban a közigazgatási akciókban résztvevő *senátorok* és *esküdtek* közül kerültek ki. Erre utalnak az alábbi sorok is az 1802-es határozatból: „Kovács Mihály úr kertye közin maga Kovács Mihály” ellenőrzi azt, hogy kik hordják ki a *ganéjt az utzákra*.

A XIX. század elején a következő utca (illetve zug és köz) neveket emlegetik a határozatok:

Kaszárnyaköz, Serfőzőköz, Uzonyiköz, Deák-köz, Ferenczi-köz, Botos-köz, Szérűkert-közi, Szekeres-köz, Sóvágók kertje köz, Újvárosi kert-köz, Bőszörményi (János) kert köz, Szentpéteriné Asszony kertje köz, Zólnai kert köz, Polgári kert köz, Gajdány (István) kertje köz, Erdős kertje köz, Csiha András kertje köz, Dóka-köz, Szőlőskert-köz, Nyáras útra menő köz, Debreczeni-köz, Bodnár (István) köz, Szoboszlai-köz.

Ezekben az években Deák János, Dóka Mihály esküdtek, Csiha András, Kovács Mihály, Szekeres János, Fekete Péter szenátorok voltak. Mellettük az *utca-hadnagyok* is szerepeltek a névadók között.

Tanulságul szolgál az is, hogy a városban lévő utcák, így a *csordajáró* utak szélességét is a magisztrátus határozta meg. A javasolt központi tér azonban csak az 1900-as évek elején valósult meg, alakult ki a mai Bocskai tér.

Ide kell sorolnunk egy Hajdúnánásról hozott példát is. Eszerint „a Városon egy Gazda se merészellen fedél nélkül Szalmát a vagy Szénát, sőt akármi féle csomós és gázos Tűzre valót a telkén tartani...”⁹ Ebben leli magyarázatát tehát az, hogy mind Nánáson, mind más hajdú városban a széna-, szalmatároló építmények megjelentek, s máig élnek.

1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Hajdúböszörmény város közgyűlési jegyzőkönyvei (továbbiakban JKv.) V. 1.a. 2.k. 1778. N. 430.
2. Uo. 43. k. 1839. N. 326.
3. Uo. 5. k. 1790. N. 154.
4. Uo. 2. k. 1778. N. 479.
5. Uo. 8. k. 1792. N. 181.
6. Uo. 12. k. 1803. N. 150.
7. Uo. 44. k. 1840. N. 371.
8. Uo. 12. k. 1802. N. 711.
9. Uo. Hajdúnánási jegyzőkönyvek, V. A. 301/a. 11. k. 1822. N. 100.

5 ÉVES A HAJDÚ ÁRUHÁZ

Hajdúböszörmény kereskedelmi hálózatának egyik legjelentősebb, vitathatatlanul legimpozánsabb egysége a Hajdú Áruház. Hazánk és városunk felszabadulásának negyedszázados évfordulójához kapcsolt eme jelentős beruházás csak úgy jöhetett létre, hogy megvalósításában széles társadalmi összefogás érvényesült. A Hajdú Áruház megépítéséhez a szövetkezeti tagság (ÁFÉSZ) nyújtott támogatást azzal is, hogy létszámát 5 000 fővel gyarapította, s a részjegyzés értéke meghaladta a 400 000 Ft-ot. Ez a tény természetesen méreteinél fogva jelentős politikai súllyal is rendelkezett.

A 17 000 000,— Ft költséggel megépült korszerű, 6 osztályt magában foglaló áruház nem csak a város és tanyavilágának lakosságát látja el, hanem a környék és a távoli helyekről is keresik fel városunkat, hogy az áruházunkban vásároljanak. Állandó árukészlete meghaladja a 22 000 000,— Ft-ot.

Forgőeszköz-ellátásban az áruház vezetősége érvényesíti a gazdasági együttműködés elvét. Kereskedelmi partnere 1969-től a Tiszántúli Cipőkereskedelmi Vállalat Debrecen, VASVILL Kereskedelmi Vállalat Debrecen és ÉTEX Kereskedelmi Vállalat Miskolc. E kooperáció révén jelentősen bővült az árukészlet, nőtt a választék.

Az áruház, áruválaszték bővítése végett együttműködik a város ipari üzemivel, elsősorban a Textilfeldolgozó Vállalattal és a hajdúböszörményi Szolgáltató és Ruházati Ipari Szövetkezettel. Ugyanilyen együttműködést valósított meg a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel is, hogy bővítse, illetve egyes esetekben megvalósítsa a zöldség- és hentesáru-ellátást is. Különösen jó termelői-kereskedelmi kooperáció alakult ki a hajdúböszörményi Bocskai és II. Kongresszus mgtsz-el.

A vásárlóközönség jobb tájékoztatása, a lakosság izlésének formálása érdekében rendszeresek az áruház által szervezett árubemutatók, kiállítások, ahol szaktanácsadással segítik a jobb tájékozódást, a célszerűbb vásárlást. Itt kell megemlítenünk, hogy a Hajdú Áruház kereskedelmi belépése újszerű, egysegű, s minden szempontból korrekt versenyre készítette a társ-kereskedelmi egységeket. E versenynek természetesen a vásárlók s a lakosság látta s látja hasznát.

Külön kell szólnunk arról, hogy az áruház létrejöttével 70 fő új munkahely foglalkoztató munkahely létesült. Többségükben (80%) nő és fiatal dolgozó, nagy lelkiismeretességgel látja el feladatát. Eleven és eredményes a szocialista munkaverseny körükben, a szocialista brigádmozgalomban 52 fő, összesen 5 brigádban vesz részt a versenyben. Közülük 2 brigád a szocialista címet elnyerte, 3 pedig a szocialista cím elnyeréséért küzd.

A vásárlók gyorsabb és kultúráltabb kiszolgálása érdekében áruházunk 1974-ben átszervezést hajtott végre. Létre hoztunk önkiszolgáló cipőosztályt, önkiválasztó bútor- és darabáru-osztályokat. A vásárlók érdekében eddig is megtettünk mindent, de a jövőben még jobban igyekszünk még korszerűbb és minden igényt kielégítő áruválasztékot biztosítani.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY MŰEMLÉK, MŰEMLÉKJELLEGŰ ES MÁS NEVEZETES ÉPÜLETEI

Csiha Antal

1. A Bocskai téri templom alapja talán a város legrégibb épületmaradványa. Egyes vélemények szerint ezt még a *böszörmények* rakták le. A XV. században bővítették és gótikus stílusban átalakították, majd a II. József *türelmi rendelete* adta lehetőséggel élve új toronnyal látták el. A kőművesmester Rachbauer, aki barokkos külsővel látta el a templomot is (1784). Az utolsó nagy átalakítást 1880—1885 között végzik el az épületen, amelyhez a tervek Czigler Győző műépítész készítette, a munkálatokat pedig Koczka Géza vezette. Ekkor nyerte el a mai neo-román külsejét. Belsejét fakazettás mennyezet díszíti, készítője Ulrich Endre fővárosi asztalosmester. Falán a régi templom mennyezetén lévő hajdúcímer látható, amelyet az 1790-es években Tillman Antal festett, (Közölve a várostörténeti monográfiában is!)

2. A *Hajdúkerület egykori székháza*, a „Kerületház” elsőosztályú műemlékünk. Építésére vonatkozó feljegyzések között az 1781-es évszámot is megtalálhatjuk. Bár pontos történetét még nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy már az 1790-es években állott. Külseje vidékies barokkban fogalmazódott, ismeretlen mester keze nyomán.

Az épületet az 1870-es években az északi szárnyal bővítették, hogy kellő otthont nyújtson az ide tervezett megyeszékhelynek (Debrecen helyett!). Innen ered a „megyeháza” népies elnevezése is. Miután a város elvesztette kerületi székhely szerepét, eme épület is üres maradt, ahol számos hivatal, a rendőrség, később a Hajdúsági Múzeum is helyet kapott. Falán emléktábla hirdeti az 1849. április 29-én lezajlott jeles eseményt, a hajdúk köztársaságot kikiáltó közgyűlésének emlékét.

3. A három és fél évszázados *gimnázium* a város főterén áll. Homlokzatán **felírás** hirdeti: „A tudományoknak emelte Hajdúböszörmény város közönsége és a hajdúbirtokosság MDCCCLXIV.” Az épületet Szkalniczky Antal budapesti műépítész tervezte, építését pedig Vécsey Imre debreceni mesterre bízták (lásd többet a Hajdúböszörményi Hírlap 1971. évf. 21-es számában). Külseje a neo-mór stílus jegyeit hordozza magán, így is rokonságot mutatva a debreceni Csokonai Színház épületével, amelynek ugyancsak a nevezett építész volt a tervezője.

4. A *Görög katolikus templomot* 1893-ban építették, felszentelésére azonban csak 1898-ban került sor. Rajzát a kassai görög katolikus egyház templomáról kölcsönözték. A falait és belsejét díszítő alkotásokat Ferenczik Kornél, Hoitsy Fridolin és Veress Géza művészek készítették.

5. A *Kálvin téri templom* tervezője Gresztner Kálmán, építője Rösler Richárd debreceni műépítész volt. Az alapkővét 1897. július 18-án helyezték el. A görög építészeti stílusban emelt templomot 1899 novemberében avatták fel. A toronyban lévő harangokat Hőnig Frigyes aradi öntőmester készítette.

6. A *római katolikus templom* az egri káptalan anyagi segítségének igénybevételével 1865-ben építették, külsejének neo-barokk jelleget adott eddig még ismeretlenségben levő tervezője.

7. A *városháza* épületét 1905-ben kezdték el építeni az egykor híres „Nagyvendéglő” helyén. Ekkor úgy határozott a képviselőtestület, hogy a régi városházát, amelynek mestergerendáját a Hajdúsági Múzeumban őrzik, lebontják, s helyén Bocskai István szobrának tágas teret képeznek. Az új épületet Dobai Károly városi mérnök tervei alapján Takács Imre és Hegedűs László vállalkozók még 1905-ben tető alá hozták. Külsején a századforduló táján divatos eklektikus-stílus jegyeit viseli.

